Florilegium Patristicum tam veteris quam medii aevi auctores complectens

Ediderunt

Bernhardus Geyer
S. Theologiae Doctor,
in Universitate Bonnensi Professor ordinarius

et

Johannes Zellinger
S. Theologiae Doctor,
in Universitate Monacensi Professor ordinarius

Fasciculus XXVIII

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein
MCMXXXI

S. ANSELMI
Cantuariensis Archiepiscopi

Epistola de incarnatione verbi

Accedit

prior eiusdem opusculi recensio

nunc primum edita

Recensuit

Franciscus Salesius Schmitt O.S.B.

Monachus Grissoviensis

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein

MCMXXXI

J.-Nr. 570 I/31.

Imprimatur.

Coloniae, die 17. Februarii 1931.

Vicarius archiepiscopi generalis
Dr. Vogt

Imprimatur.

Grüssau, die 25. Decembris 1930.

† Albertus, Abbas.

Druck: Piererſche Hofbuchdruckerei Stephan Geibel & Co., Altenburg, Thür.

Prolegomena.

1. De origine „Epistolae de incarnatione verbi".

S. Anselmus in opere, quod ,,Epistola de incarnatione verbi" vocatur, cum celeberrimo nominalista Roscelino[1], canonico Compendiensi, agit. Occasionem id componendi Iohannes eius monachus dedit. Qui clericus quondam ecclesiae Romanae discendarum studio litterarum in Franciam, deinde Beccum venerat ibique monachus factus erat[2]. Anno 1089 Iohannes Fulconem, ex monacho Beccensi episcopum Belvacensem, in eiusdem causa Romam comitatus est. Reversus cum litteris Urbani II. papae ad Anselmum de Kalendis Augusti 1089, in quibus ipse Iohannes Quadragesimae tempore proximi anni Romam redire iubetur[3], Belvaci usque ad eum terminum remansit. Eo certe tempore Roscelinum in vicino oppido Compendio audivit et abbatem suum litteris de eius doctrina consuluit[4].

Anselmus non nisi aliquanto tempore transacto ei respondit, cum in animo haberet plenius de hac re disserere; multis tamen occupationibus impeditus interim in Ep. II, 35[5] paucis verbis sententiam suam protulit. Quae epistola aliquamdiu ante alterum Iohannis iter Romanum[6], proinde hieme fere 1089/90 scripta est. Postea, cum Anselmus comperisset, ab archiepiscopo Remensi concilium, in quo de Roscelini doctrina ageretur, brevi convocatum iri, Fulconi episcopo epistolam coram patribus concilii, si opus esset, legendam misit, in qua contra Roscelini dictum se ipsius sententiae esse, se defendebat[7]. Interea in

---

[1] Vocatur etiam Ruzelinus.

[2] Cf. Ep. XXIII. Urbani II. ad Anselmum (PL 151, 305): ,,Sane monachum tuum Iohannem nostrae ecclesiae filium apud nos retinere voluimus. Super quo in vos querela Romanae pendet ecclesiae, quod ipsius clericum monachare et altioribus gradibus provehere praesumpsisti."

[3] Iohannes postea ab Urbano coenobio S. Salvatoris prope Telesinam in Campania praefectus Anselmo exuli a. 1098 villam Sclaviam obtulit, in qua opus suum ,,*Cur Deus Homo*" perfecit. (Cf. Eadmerus, *Vita Anselmi*, PL 158, 99 s. et *Historia Novorum*, ib. 159, 408 s.) A. 1101 cum dignitate episcopali praeditus a Paschali II. legatus in Angliam mittitur (cf. Ep. LIX. Pasch. II., PL 163, 80 s.). Forte idem est ac Iohannes episcopus Tusculanensis, ad quem Anselmi *Ep. IV, 48* (PL 159, 229) dirigitur.

[4] Vide Appendicem, pag. 37.

[5] Vide Append., p. 38 s.

[6] Cf. finem eiusdem epistolae, PL 158, 1188.

[7] *Ep. II, 41*; vide Append., p. 39 ss.

componendo ampliori scripto iuxta propositum suum insudavit, quod tamen post concilium Suessionense (1092), in quo Roscelinus doctrinae suae abiuraverat, imperfectum reliquit.

Haec prima conceptio operis certe ante diem VII. Septembris a. 1092, quo in Angliam venit[1], iam exstabat. Inde enim Anselmus ineunte fere anno proximo ad priorem suum Baldricum, ut sibi eam mitteret, scripsit[2]. Cum ad sedem archiepiscopalem Cantuariensis ecclesiae provectus[3] (die VI. Martii 1093) Roscelinum errorem suum retinere comperisset, opusculum suum ad finem perduxit. Quod haud diu post consecrationem (IV. Dec.), ineunte fere anno 1094, edidit atque Urbano II. destinavit. Qui doctrinae huius operis in concilio Barensi (1098) ex eadem contra Graecos disputando sanctionem suam dedit[4].

2. De altera opusculi recensione.

Titulus genuinus huius operis sonat: „Epistola de incarnatione verbi", non „De fide trinitatis", ut in omnibus fere editionibus excusis[5] ante genuinam inscriptionem legitur. In omnibus enim manuscriptis, quae vidi, eum tantum titulum repperi; quaedam tamen „ad Urbanum papam" et „contra blasphemias Ruzelini Compendiensis[6]" addunt. Porro auctor ipse ita vocat opus suum in „Cur deus homo", lib. II. c. IX[7], et in „De processione spiritus sancti", c. XVII et XXIX[8]. Idem omnes antiqui scriptores servant; ita Sigebertus Gemblacensis, *De script. ecclesiast.*[9]; Eadmerus, *Vita Anselmi*[10] et *Hist. Nov.*[11]; Robertus de Torinneo, in revisione *Hist. Norm.* Willelmi Calculi[12] et in Sigeb. Gembl. *Chronica, Auctarium Rob. de Monte*[13]; Honorius Augustodunensis, *De luminaribus ecclesiae*[14].

---

[1] Cf. Eadm., *Vita Ans.* PL 158, 79.

[2] Ep. II, 51, ib. 1206: „Mittite mihi . . . epistolam, quam contra dicta Roscelini facere inchoavi."

[3] „postquam captus et retentus sum", p. 7.

[4] Cf. Eadm., *Vita Ans.* PL 158, 84 et *Hist. Nov.*, ib. 159, 414.

[5] In editione principe Nurembergi 1491 diversimode variatur inscriptio: de incarn. v. contra hebreos; de fide; de fide Christiana.

[6] Haec ultima verba, ut mihi videtur, primo addita erant, postea ab auctore expuncta sunt.

[7] Ed. Schmitt, 1929 (fasc. XVIII. huius collectionis), p. 45.

[8] PL 158, 310 et 324.

[9] PL 160, 586.

[10] Ib. 158, 84.

[11] Ib. 159, 414.

[12] Ib. 149, 843.

[13] Ib. 160, 429.

[14] Ib. 172, 232. Unicus Ordericus Vitalis, *Hist. ecclesiast.* (PL 188, 345), qui summatim pauca Anselmi opera enumerat, unum ex his vocat „De trinitate"; quo tamen sine dubio librum „Monologion" innuere vult, ut ex Honorio Aug. (l. c.) elucet, qui sic habet: „Monologii liber, scilicet de s. trinitate."

Praefatio „Quamvis post apostolos... emendentur.", quae in omnibus editionibus epistolae nostrae praeponitur, minime ad eam pertinet. In nullo enim manuscripto eo loco eam legi. Est tamen textus genuinus Anselmi, et quidem, ut opinor, epistola, qua auctor opus suum „Cur deus homo", quod in Campania a. 1098 perfecit, Urbano papae tradidit. Ponitur enim ante istud opus in cod. Sangallensi lat. 287, saec. XII. necnon in nonnullis mss. Austriae, ut in Cod. Vindobonensi 691, saec. XII., Mellicensi 154, saec. XIII. In cod. Cantabrigensi Emmanuel Coll. 29 ut epilogus eidem operi adiungitur. Separatim, fine omisso, in cod. Lond. Lambethiano 59, ineunte saec. XII. Cantuariae exarato (et ex eo transcriptus in CCCC 135) in appendice ad epistolas Anselmi conservatus est[1]. De cetero haec epistola nullam supponit certam scribendi occasionem, quod minime „Epistolae de incarnatione verbi", bene tamen operi „Cur deus homo" convenit[2].

Divisio in capitula et eorundem inscriptiones quae in omnibus editionibus exstant, originales non sunt. Cum enim hoc opusculum formam epistolae prae se ferat, iis caret. In manuscriptis signa tantum incisionis reperiuntur, quorum loco in hac editione numeros latinos posui. In apparatu critico divisionem editionis Gabrielis Gerberon 1721 (= PL 158, 259 ss.) notavi.

Ad alteram huius operis conceptionem edendam haec manuscripta contuli:

Cod. ms. Bodley 271 bibliothecae Bodleianae Oxoniensis (= *B*), qui in ecclesia Christi Cantuariae ineunte saeculo XII. (circa a. 1104) vivente et disponente auctore scriptus[3] et ibidem per longa saecula conservatus est. „Epist. de inc. verbi" a folio 62^v ad. fol. 71^r continetur.

Cod. ms. lat. Monacensem 21248 (= *M*), olim Ulmensem, qui eodem fere tempore ac *B* exaratus est Opusculum nostrum a fol. 91^r ad fol. 99^r invenitur.

Cod. Bodley 569 (= *A*), olim abbatiae S. Albani, altero dimidio saeculi XII. scriptum, in quo „Epist. de inc. verbi" inter nonnullos a diversis auctoribus editos tractatus „De corpore et sanguine domini" a fol. 78^r ad fol. 91^v exstat. Praeter modo nominatos plures alios codices inspexi.

---

[1] Cf. A. Wilmart, Les prières envoyés par s. Ans. à la comtesse Mathilde en 1104, Revue bénéd. XLI (1929) p. 35 ss., ubi similem rem quoad „Meditationes seu orationes" reperies.

[2] Si abstrahis ab eo, quod hoc opus contra Iudaeos et paganos in communi sumptos, forte dirigitur; cf. G. v. d. Plas (sic eius nomen corrigendum est), *Des hl. Ans. „Cur Deus Homo" auf dem Boden der jüdisch-christlichen Polemik des Mittelalters,* Divus Thomas, 1929, 446 ss. et 1930, 18 ss.

[3] Quae proinde de hoc codice in editionibus operum „Monologii" et „Cur deus homo" (fasc. XVIII et XX huius collect.) dixi, corrigenda sunt; probationem huius meae assertionis accuratiorem alio loco dabo.

3. De priori opusculi recensione.

Prior recensio „Epistolae de incarnatione verbi", quam Anselmus munere adhuc abbatis Beccensis fungens composuit, deperdita et ignota usque hodie fuit[1]. Neque mirum, cum auctor ipse in initio alterius recensionis eandem describens roget, ut „tamquam imperfecta et non exquisita relinquatur"[2]. Sed contigit mihi, ut exemplar eiusdem detegerem, et quidem in cod. ms. 224 bibliothecae palatii Lambethiani Londoniensis, ff. 210, in folio minori. In folio 175ᵛ altera manus incipit. Prior pars codicis Anselmi omnia fere opera necnon epistolas 217 continet. Opus „De processione spiritus sancti", quod ultimum locum tenet, imperfecte relictum a manu posterioris aetatis ad finem perductum est. Quae post haec sequuntur, nonnisi saeculo XIII.—XIV. scripta sunt. Prior vero pars, quae ad nos spectat, a manu celebris historiographi Willelmi Malmesberiensis nitide exarata est, ut ipse in fol. IIʳ testatur:

Disputat anselmus presul cantorberiensis.
Scribit willelmus monachus malmesberiensis.
Ambos gratifice complectere lector amice.

Codex igitur ante annum circiter 1143, quo amanuensis e vita discessit, conscriptus est[3].

Opusculum, de quo agimus, a fol. 121ᵛ ad fol. 124ᵛ, tamquam tertia in serie epistolarum continetur. Titulo caret[4] neque ullum nexum interiorem aut chronologicum cum epistolis praecedentibus et sequentibus prodit. Descriptio, quam Anselmus ipse de priori conceptione operis sui in altera recensione dat, optime cum nostro textu congruit. Nam scripsit eam, „cum adhuc in Becci monasterio abbas" esset, in forma epistolae, atque imperfectam reliquit; quae omnia textui, quem hic in lucem edimus, conveniunt, ita, ut de identitate eorum nullum dubium, ut puto, esse possit. Ut facilius comparatio cum posteriori conceptione institui possit, in notis concordantiam sive discordantiam cum ea dedi. Signa incisionis manuscripti numeris arabicis designavi. Doctrinam vero utriusque recensionis accuratius examinare non est scopus huius editionis.

In Appendice epistolam Iohannis, de qua surpa, cum Anselmi responsione (*Ep. II, 35*) necnon epistolam ab eodem ad Fulconem episcopum directam (*Ep. II, 41*), cuius textum auctor maximam ad partem

---

[1] Maurini eandem esse epistolam ad Fulconem (II, 41), de quo supra, erronee putabant; cf. Annal. Ord. S. Bened., tom. V., p. 324.

[2] Cf. p. 7.

[3] Facsimile folii 1ʳ codicis invenies in: *Palaeographical society*, Series II, Plate 192.

[4] Auctor enim ei nondum inscriptionem dederat; cf. *Ep. II, 51*: „epistolam, quam contra dicta Roscelini inchoavi."

in priorem operis conceptionem recepit, iuxta manuscripta ibidem citata posui.

Scripserunt inter alios de hoc S. Anselmi opusculo:

F. R. Hasse, Anselm von Canterbury, II. 1852, p. 287—321.

B. Adlhoch, Roscelin und St. Anselm, Philos. Jahrbuch XX, 1907, p. 442—56.

M. Grabmann, Gesch. der scholast. Methode I. 1909, p. 293—311.

Bainvel, Anselme, Dictionn. de théol. cath. I, 1909, 1330 ss.

J. Reiners, Der Nominalismus in der Frühscholastik, 1910 (Beitr. z. Gesch. d. Philos. d. M. VIII, 5), p. 27 s.

F. Picavet, Roscelin, philosophe et théologien d'après la légende et d'après l'histoire, 1911, passim.

Überweg-Geyer, Grundriß der Gesch. der Philosophie II., Die patrist. und scholast. Philos. 1928, p. 192 ss. 698 ss.

Superest, ut eis, qui ad hanc editionem adornandam auxilium mihi suppeditarunt, imprimis praefectis bibliothecarum Lambethianae, Bodleianae, Monacensis necnon editori huius collectionis, professori Dr. B. Geyer, maximas persolvam gratias.

In abbatia de Grüssau, in festo Incarnationis Verbi 1930.

INCIPIT EPISTOLA ANSELMI CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI DE INCARNATIONE VERBI.

Domino et patri universae ecclesiae in terra peregrinantis, summo pontifici Urbano: frater Anselmus, vita peccator, habitu monachus, sive iubente sive permittente deo Cantuariae metropolis vocatus episcopus, debitam subiectionem cum humili servitio et devotis orationibus.

I. Quoniam divina providentia vestram elegit sanctitatem, cui fidem et vitam christianam custodiendam et ecclesiam suam regendam committeret, ad nullum alium rectius refertur, si quid contra catholicam fidem oritur in ecclesia, ut eius auctoritate corrigatur; nec ulli alii tutius, si quid contra errorem respondetur, ostenditur, ut eius prudentia examinetur. Quapropter sicut nulli dignius possum, ita nulli libentius praesentem epistolam quam vestrae destino sapientiae, quatenus, si quid in ea corrigendum est, vestra censura castigetur; et quod regulam veritatis tenet, vestra auctoritate roboretur.

Cum adhuc in Becci monasterio abbas essem, praesumpta est a quodam clerico in Francia[1] talis assertio: „Si, inquit, in deo tres personae sunt una tantum res et non sunt tres res, unaquaeque per se separatim, sicut tres angeli aut tres animae, ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem: ergo pater et spiritus sanctus cum filio est incarnatus." Quod cum ad me perlatum esset, incepi contra hunc errorem quandam epistolam. Quam parte quadam edita perficere contempsi credens non ea opus esse, quoniam et ille, contra quem fiebat, in concilio a venerabili archiepiscopo Remensi Rainaldo collecto[2]

Signa: *B* = Ms. Bodley 271.
M = Cod. lat. Monacensis 21248.
A = Ms. Bodley 569.

1–3 INC. EPISTOLA EIUSDEM AD URBANUM PAPAM DE INC. VERBI CONTRA BLASPHEMIAS RUZELINI COMPENDIENSIS. *M* INC. LIBER ANSELMI CANT. AECCLESIAE ARCHIEP. DE INC. VERBI *A* 18 c. I. *Gerberon* 20 res[1] *om. A* 22 sint] sunt *A* 24 editam *B*

---

[1] I. e. a Roscelino; cf. ad sequentia, quae in prolegomenis dicta sunt.

[2] Suessonii a. 1092.

errorem suum abiuraverat, et nullus videbatur, qui eum errare ignoraret. Partem tamen illam, quam feceram, quidam fratres me nesciente transcripserunt atque aliis legendam tradiderunt. Quod idcirco dico, ut, si in alicuius manus pars illa venerit, quamquam nihil ibi falsum sit, tamen tamquam imperfecta et non exquisita relinquatur et hic, quod ibi incepi, diligentius inceptum et perfectum requiratur. Postquam enim in Anglia ad episcopatum, nescio qua dei dispositione, captus et retentus sum, audivi praefatae novitatis auctorem in sua perseverantem sententia dicere se non ob aliud abiurasse, quod dicebat, nisi quia a populo interfici timebat. Hac igitur causa quidam fratres me precibus suis coegerunt, ut solverem quaestionem, qua ipse sic erat irretitus, ut nullo modo se expediri ex ea posse crederet, nisi aut incarnatione dei patris et spiritus sancti aut deorum multiplicatione se impediret. Quod rogo, ne putet aliquis me praesumpsisse quasi fortitudinem fidei christianae meae existimem indigere defensionis auxilio.

Quippe si ego contemptibilis homuncio, tot sanctis et sapientibus ubique existentibus, ad confirmandum fidei christianae firmamentum, quasi mea indigeat defensione, aliquid scribere tentarem, praesumptor utique iudicari et ridendus videri possem. Si enim me viderent alii homines onustum paxillis et funibus et aliis rebus, quibus nutantia ligari et stabiliri solent, elaborare circa montem Olympum ad confirmandum illum, ne alicuius impulsu nutaret aut subverteretur: mirum, si se a risu et derisu contineant. Quanto magis, cum lapis, qui abscisus de monte sine manibus percussit et comminuit statuam, quam vidit in somnio Nabuchodonosor, iam factus mons magnus impleverit universam terram (*Dan.* 2, 34 *s.*), si eum meis rationibus fulcire et quasi nutantem stabilire nitar: tot sancti et sapientes, qui super eius aeternam firmitatem se stabilitos esse gaudent, indignari mihi possunt et hoc imputare non studiosae gravitati, sed iactantiae levitati? Si quid ergo de firmitate fidei nostrae in hac epistola disputavero, non est ad illam confirmandum, sed ad fratrum hoc exigentium petitionibus satisfaciendum.

Sed si ille, qui praefatam protulit sententiam, deo corrigente ad veritatem rediit, nullatenus putet me in hac epistola contra se loqui, quoniam iam non est, quod fuit. Si enim fuit aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino (*Eph.* 5, 8), non sunt arguendae tenebrae, quae iam non sunt, sed lux approbanda, quae lucet. Verumtamen sive adhuc ad lucem redierit sive non; quoniam sentio plures in eadem laborare quaestione, etiam si fides in illis superet rationem, quae illis fidei videtur repugnare, non mihi videtur superfluum repugnantiam istam dissolvere.

---

29 studiose *BA*

Sed priusquam de quaestione disseram, aliquid praemittam ad compescendam praesumptionem eorum, qui nefanda temeritate audent disputare contra aliquid eorum, quae fides christiana confitetur, quoniam id intellectu capere nequeunt et potius insipienti superbia iudicant nullatenus posse esse, quod nequeunt intelligere, quam humili sapientia fateantur esse multa posse quae ipsi non valeant comprehendere. Nullus quippe christianus debet disputare, quomodo, quod catholica ecclesia corde credit et ore confitetur, non sit; sed semper eandem fidem indubitanter tenendo, amando et secundum illam vivendo humiliter, quantum potest, quaerere rationem, quomodo sit. Si potest intelligere, deo gratias agat; si non potest, non immittat cornua ad ventilandum, sed submittat caput ad venerandum (*Ezech. 34, 21*).

Citius enim potest in se confidens humana sapientia impingendo cornua sibi evellere quam innitendo petram hanc evolvere. Solent enim quidam, cum coeperint quasi cornua confidentis sibi scientiae producere, nescientes, quia, si quis se existimat scire aliquid, nondum cognovit, quemadmodum oporteat eum scire, antequam habeant per soliditatem fidei alas spirituales, praesumendo in altissimas de fide quaestiones assurgere. Unde fit, ut, dum ad illa, quae prius fidei scalam exigunt, sicut scriptum est: nisi credideritis, non intelligetis[1], praepostere per intellectum prius conantur ascendere, in multimodos errores per intellectus defectum cogantur descendere. Palam namque est, quia illi non habent fidei firmitatem, qui, quoniam quod credunt, intelligere non possunt, disputant contra eiusdem fidei a sanctis patribus confirmatam veritatem velut si vespertiliones et noctuae non nisi in nocte caelum videntes de meridianis solis radiis disceptent contra aquilas ipsum solem irreverberato visu intuentes.

Prius ergo fide mundandum est cor, sicut dicitur de deo: fide mundans corda eorum (*Act. 15, 9*); et prius per praeceptorum domini custodiam illuminandi sunt oculi, quia praeceptum domini lucidum, illuminans oculos (*Ps. 18, 9*); et prius per humilem obedientiam testimoniorum dei debemus fieri parvuli, ut discamus sapientiam, quam dat testimonium domini fidele, sapientiam praestans parvulis (*Ps. 18, 8*); unde dominus: confiteor tibi, pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis (*Matth. 11, 25*); prius inquam ea, quae carnis sunt, postponentes secundum spiritum vivamus, quam profunda fidei diiudicando discutiamus. Nam qui secundum carnem vivit, carnalis sive animalis est, de quo dicitur: animalis homo non percipit ea, quae sunt spiritus dei (*1. Cor. 2, 14*); qui vero

1 c. II. *Gerberon.*

[1] Is. 7, 9: Si non credideritis, non permanebitis.

spiritu facta carnis mortificat (*Rom. 8, 13*), spiritualis efficitur, de quo legitur: quia spiritualis iudicat omnia et ipse a nemine iudicatur (*I. Cor. 2, 15*). Verum enim est, quia, quanto opulentius nutrimur in sacra scriptura ex his, quae per obedientiam pascunt, tanto subtilius provehimur ad ea, quae per intellectum satiant. Frustra quippe conatur dicere: super omnes docentes me intellexi (*Ps. 118, 99*), qui proferre non audet: quia testimonia tua meditatio mea est (*ibidem*). Et mendaciter pronuntiat: super senes intellexi (*Ib., 100*), cui non est familiare, quod sequitur: quia mandata tua quaesivi (*Ib., 3*). Nimirum hoc ipsum, quod dico: qui non crediderit, non intelliget. Nam qui non crediderit, non experietur; et qui expertus non fuerit, non cognoscet. Quantum enim rei auditum superat experientia, tantum vincit audientis cognitionem experientis scientia. Et non solum ad intelligendum altiora prohibetur mens ascendere sine fide et mandatorum dei oboedientia, sed etiam aliquando datus intellectus subtrahitur et fides ipsa subvertitur neglecta bona conscientia. Ait enim de quibusdam apostolus: Cum cognovissent deum, non sicut deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum (*Rom. 1, 21*). Et cum praeciperet Timotheo militare bonam militiam, ait: Habens fidem et bonam conscientiam, quam quidam repellentes circa fidem naufragaverunt (*1. Tim. 1, 19*). Nemo ergo se temere immergat in condensa divinarum quaestionum, nisi prius in soliditate fidei conquisita morum et sapientiae gravitate, ne multiplicia sophismatum diverticula incauta levitate discurrens aliqua tenaci illaqueetur falsitate.

Cumque omnes, ut cautissime ad sacrae paginae quaestiones accedant, sint commonendi: illi utique nostri temporis dialectici, immo dialectice haeretici, qui non nisi flatum vocis putant universales esse substantias, et qui colorem non aliud queunt intelligere quam corpus nec sapientiam hominis aliud quam animam, prorsus a spiritualium quaestionum disputatione sunt exsufflandi. In eorum quippe animabus ratio, quae et princeps et iudex debet omnium esse, quae sunt in homine, sic est in imaginationibus corporalibus obvoluta, ut ex eis se non possit evolvere nec ab ipsis ea, quae ipsa sola et pura contemplari debet, valeat discernere. Qui enim nondum intelligit, quomodo plures homines in specie sint unus homo: qualiter in illa secretissima et altissima natura comprehendet, quomodo plures personae, quarum singula quaeque perfectus est deus, sint unus deus? Et cuius mens obscura est ad diiudicandum inter equum suum et colorem eius: qualiter discernet inter unum deum et plures relationes eius? Denique qui non potest intelli-

---

2 a nemine *ex* animae *A*   25 discurrens levitate *M*   illaquetur *A*

gere aliquid esse hominem, nisi individuum, nullatenus intelliget hominem, nisi humanam personam. Omnis enim individuus homo est persona. Quomodo ergo iste intelliget hominem assumptum esse a verbo, non personam, id est: naturam aliam, non aliam personam assumptam esse? Haec dixi, ne quis, antequam sit idoneus, altissimas de fide quaestiones praesumat discutere; aut si praesumpserit, nulla difficultas aut impossibilitas intelligendi valeat illum a veritate, cui per fidem adhaesit, excutere. Iam veniendum est ad id, propter quod incepimus.

II. Dicit, sicut audio, ille, qui tres personas dicitur asserere esse velut tres angelos aut tres animas: „Pagani defendunt legem suam, Iudaei defendunt legem suam. Ergo et nos Christiani debemus defendere fidem nostram.“ Audiamus, quomodo iste Christianus defendat fidem suam. „Si, inquit, tres personae sunt una tantum res et non sunt tres res, unaquaeque per se separatim, sicut tres angeli aut tres animae, ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem: ergo pater et spiritus sanctus cum filio incarnatus est.“ Videte, quid dicat iste homo, quomodo defendat iste Christianus fidem suam. Certe aut vult confiteri tres deos, aut non intelligit, quod dicit. Sed si tres deos confitetur, Christianus non est. Si autem affirmat, quod non intelligit, non illi credendum est. Huic homini non est respondendum auctoritate sacrae scripturae, quia aut ei non credit, aut eam perverso sensu interpretatur. Quid enim apertius dicit scriptura sacra quam, quia deus unus et solus est? Ratione igitur, qua se defendere nititur, eius error demonstrandus est. Ut autem facilius et brevius hoc faciam, loquar tantum de patre et filio, quoniam hae duae personae suis propriis vocibus aliae ab invicem aperte designantur. Nam nomen spiritus sancti non est alienum a patre et filio, quia uterque est et spiritus et sanctus. Quod autem in patre et filio de unitate substantiae vel pluralitate personarum inveniemus, hoc in tribus absque dubio cognoscemus.

Dicat ergo: „Si duae personae pater et filius non sunt duae res.“ Quaeramus primum, quid velit hic dicere „duas res“. Nam unamquamque personam credimus esse hoc, quod commune est ambobus, et esse hoc, quod proprium est sibi. Persona enim patris et deus est, quod commune est illi cum filio, et pater est, quod eius proprium est. Similiter persona filii et deus est, quod commune est illi cum patre, et filius est, quod non nisi de hac sola persona dicitur. In his igitur duabus personis unum est commune, id est deus, et duo propria, quae sunt pater et filius. Quaecumque enim illis sunt communia — ut omnipotens, aeternus —, in hoc solo communi intelliguntur. Et quae singulis sunt propria — ut patri genitor vel gignens et filio verbum vel genitus —,

---

10 c. III. *Gerberon* 38 unum est] quod *add. M*

his duobus nominibus, patris scilicet et filii, significantur. Cum igitur dicit has duas personas esse duas res, quaero, quid dicat ibi esse duas res: an id, quod commune est illis, an ea, quae propria sunt singula singulis. Sed si duas res esse dicit duo propria, id est patrem et filium, — ut tamen id, quod commune est, non sit plures res, sed una et sola res —: superflue hoc dicit, quia nemo Christianus confitetur patrem et filium secundum haec duo propria unam rem esse, sed duas. Solemus enim usu dicere rem, quidquid aliquo modo dicimus esse aliquid. Qui autem dicit de deo patrem aut filium, aliquid dicit de eo. Et omnes sciunt in deo patrem non esse filium et filium non esse patrem, quamvis in uno homine pater sit filius et filius sit pater, si idem homo est pater et filius. Quod ideo fit, quia in deo dicuntur opposite, in uno vero homine non ad invicem, sed ad alium filium pater et ad alium patrem filius dicitur.

Hoc igitur modo nihil prohibet dicere duas personas patrem et filium esse duas res; si tamen intelligatur, cuiusmodi sint res. Non enim sic sunt pater et filius duae res, ut in his duabus rebus intelligatur eorum substantia, sed eorum relationes, quamvis ille per ea, quae subiungit, aperte ostendat se non intelligere hoc modo duas personas esse duas res. Nam cum dicit: „si tres personae sunt una tantum res et non tres res“, subiungit: „Per se separatim.“ Quippe talem videtur pronuntiare separationem, quae prohibeat esse simul in eodem homine patrem et filium. Per hanc namque solam putat se liberare patrem a communione incarnationis cum filio. Nam per illam separationem qua aliud est esse patrem et aliud esse filium, quoniam aliae sunt ab invicem paternitas et filiatio: si credit unum et solum esse deum, qui est pater et filius, non videt patrem et filium posse separari, quin sint in eodem homine simul. Aut ergo aliam separationem personarum patris et filii loquitur quam illam, qua secundum propria alii sunt ab invicem pater et filius, quia per hanc non intelligit incarnationem alienam esse a patre; immo si simul sunt pater et filius, opinatur consequi patrem esse participem incarnationis cum filio; aut si illam dicit, frustra laborat, sicut iam dixi, quia Christiana fides hoc modo intelligit patrem et filium esse duas res.

Sed cum ait: „sicut sunt tres angeli aut tres animae“, aperte monstrat se non de pluralitate vel separatione illa loqui, quae in illis est personis secundum propria. Nempe de nulla una et eadem numero re duo angeli dicuntur aut duae animae, nec unum aliquid numero de duobus angelis dicitur aut de duabus animabus, sicut patrem aut filium dicimus de deo uno numero et unum numero deum de patre et filio. Credimus enim et dicimus, quia deus est pater et deus est filius et conversim pater

---

20 tantum] tamen *M* 39 aut] et *B*

est deus et filius est deus; et tamen nec credimus nec dicimus plures esse deos, sed ita unum deum esse numero sicut natura, quamvis pater et filius non sint unus, sed duo. Angelum enim et animam secundum substantiam dicimus, non secundum relationem. Nam licet angeli nomen ab officio sumptum sit, quia angelus nuntius dicitur, tamen sicut anima pro specie substantiae accipitur, ita et angelus. Quod ipse intelligere se monstrat, cum pariter dicit: „Sicut sunt tres angeli aut tres animae.“ Talem itaque significat pluralitatem et separationem, qualem habent plures angeli aut animae, id est, qualem plures habent substantiae. Quod adhuc aperte monstrare videtur, cum subdit: „Ita tamen, ut voluntate et potestate omnino sint idem.“ Sic enim intelligit voluntatem et potestatem in illis pluribus rebus, quemadmodum in pluribus angelis vel animabus. Quod intelligi non potest, si illae plures res putantur secundum proprietates personarum esse, non secundum hoc, quod communiter dicuntur. Nullatenus namque patris et filii secundum ipsas proprietates, id est secundum paternitatem aut filiationem, ulla voluntas aut potentia est, sed secundum deitatis substantiam, quae communis illis est. Quare si dicit tres personas esse tres res secundum ipsa propria, palam est, quam superflue hoc dicat; quam etiam inconvenienter, cum addit: „sicut sunt tres angeli aut tres animae.“

III. At si dicit easdem personas duas res esse secundum id, quod commune illis est, id est, secundum quod singula quaeque et plures simul unus perfectus deus est: primum quaero, an sit Christianus. Respondebit, ut aestimo, se hoc esse. Ergo credit unum esse deum et ipsum esse tres personas, id est patrem et filium et spiritum sanctum, et filii solam personam incarnatam, aliis tamen duabus cooperantibus. Qui autem ita credit, affirmat eum non esse Christianum qui aliquid vult asserere contra aliquid horum. Si ergo iste ita credit, negat eum esse Christianum, qui contra haec disputat. Utrum autem hanc fidem subvertere ipse nitatur, videamus. Cum igitur dicit — ut de duabus personis dicam, sicut incepi, quod de tribus intelligatur —, cum inquam dicit: si duae personae sunt una res et non duae, sicut sunt duo angeli aut duae animae, consequi patrem quoque esse incarnatum, si filius est incarnatus: puto, quia sic ratiocinatur secum: Si una et eadem numero res deus est, et ipsa eadem est pater et est filius: cum filius sit incarnatus, quomodo non et pater est incarnatus? De una quippe et eadem re non est vera simul affirmatio et eius negatio; sed de alia re affirmare aliquid et de alia idem ipsum negare simul nihil prohibet. Non enim idem Petrus apostolus est et non est apostolus. Sed et si alio nomine idem ipse affirmetur apostolus et alio negetur — ut Petrus

9 habent plures *M* 22 *Signum incisionis deest M* 24 est deus *A*

est apostolus et Simon non est apostolus —: non est utraque vera enuntiatio, sed una harum falsa. Petrum autem esse apostolum et Stephanum non esse apostolum: quoniam alius est Petrus et alius Stephanus, possibile est verum esse. Si ergo eadem numero et non alia res est pater quam filius, non est verum affirmari debere aliquid de filio et negari de patre, aut affirmari de patre et de filio negari. Quidquid igitur est pater, est et filius; et quod dicitur de filio, non debet negari de patre. Est autem filius incarnatus. Est ergo pater quoque incarnatus.

Sed haec ratiocinatio, si rata est, vera est haeresis Sabellii. Si enim, quidquid dicitur de una persona, dicitur et de altera idcirco, quoniam una res sunt duae personae: ergo sicut de filio dicitur filius et verbum et genitus, ita haec dicentur de patre. Et quemadmodum pater est et pater et genitor et ingenitus, sic ista de filio dicenda sunt. At si ita est, non est alius pater quam filius, nec filius est alius a patre. Quare non sunt duae, sed una persona. Ideo namque dicuntur duae personae, quia alii creduntur ab invicem pater et filius, si tamen deus erit pater et filius. Nam pater semper est alicuius pater et filius alicuius filius, nec umquam pater suimetipsius pater est aut filius suimetipsius filius est; sed alius est pater et alius, cuius est pater, et similiter alius est filius et alius, cuius filius est. Quare si in deo non est alius pater et alius, cuius pater est, nec filius alius est et alius, cuius est filius: falso dicitur deus pater aut filius. Si enim non est in deo alius a patre, cuius pater sit, non potest esse pater. Et similiter si non est in eo alius a filio, cuius filius sit, non valet esse filius. Quapropter non erit, unde duae illae personae dicantur in deo, quae ideo dicuntur, quia deus est pater et deus est filius, et semper alius est pater et alius filius.

Videtis igitur, quomodo destruatur fides nostra secundum sensum eius, qui putat consequi patrem esse cum filio incarnatum, si una et non plures sunt res in deo personae plures? Si enim vera est haec eius consequentia, non solum hoc, quod de patre et filio dixi, sed in omnibus tribus personis tanta sequetur confusio, ut, quidquid de singulis proprie dicitur, de omnibus communiter dicendum sit. Quamobrem non erit, unde pater et filius et spiritus sanctus a patre et filio procedens sint alii ab invicem, sicut ostendi in patre et filio. Quare nec ulla erit ibi relatio, quae nullatenus ibi est nisi secundum hoc, secundum quod alii sunt ab invicem. Ergo nec plures erunt personae. Posito namque rem unam esse tres personas: aut illud non consequetur, quod dicit, aut omnia illa simul, quae dixi, consequentur. Similis namque est in omnibus vis consequentiae. Cur ergo pergit ad incarnationem, quasi ipsa sola faciat quaestionem, et non potius dicit: si tres personae sunt una res,

---

14 et pater] et *om.* *M*

non sunt tres personae? Nam non minus ante incarnationem quam post facere quaestionem hanc potest.

IV. Si autem hoc omnino vult asserere, tres scilicet personas, secundum quod unaquaeque deus est, non esse unam rem, sed tres res unamquamque per se, sicut sunt tres angeli: apertissimum est, quia tres deos constituit. Sed forsitan ipse non dicit: „sicut sunt tres angeli aut tres animae", sed ille, qui mihi eius mandavit quaestionem, hanc ex suo posuit similitudinem; sed solummodo tres personas affirmat esse tres res, sine additamento alicuius similitudinis. Cur ergo fallitur aut fallit sub nomine rei, cum idipsum significetur sub nomine dei? Nempe aut deum esse rem illam negabit, in qua tres personas, immo quam tres fatemur esse personas; aut si hoc non negat, consequens est, ut, sicut asserit personas tres non unam, sed tres esse res, ita quoque affirmet easdem personas non unum, sed tres deos esse. Quae quam impia sint, iudicent Christiani.

Sed dicet: Non cogit, quod dico „tres res" fateri tres deos, quoniam tres illae res simul sunt unus deus. Et nos dicimus: Ergo singula quaeque res de illis tribus, id est singula quaeque persona, non est deus, sed ex tribus rebus conficitur deus. Pater igitur non est deus, filius non est deus, spiritus sanctus non est deus, quoniam nec de singulis nec de duobus, sed solum de tribus simul nominatis dicendus est deus; quod similiter est impium. Nam si ita est, non est deus simplex natura, sed partibus composita. Sed si simplicem habet intellectum et non multiplicitate phantasmatum obrutum, intelligit simplicia praestare compositis, quantum ad simplicitatem attinet et compositionem; quoniam omne compositum necesse est aut actu aut intellectu posse disiungi, quod de simplicibus intelligi nequit. Cuius enim partes cogitari non possunt, id in partes dissolvere nullus intellectus potest. Si ergo deus tribus ex rebus compositus est: aut nulla natura simplex est, aut aliqua natura est alia, quae in aliquo praestantior est natura dei; quae utraque quam falsa sint, non est obscurum. Quod si iste de illis dialecticis modernis est, qui nihil esse credunt, nisi quod imaginationibus comprehendere possunt, nec putat esse aliquid, in quo partes nullae sunt: vel non negabit se intelligere, quia si esset aliquid, quod nec actu nec intellectu dissolvi posset, maius esset, quam quod vel intellectu est dissolubile. Itaque si omne compositum saltem cogitatione dissolvi potest: cum dicit deum esse compositum, dicit aliquid deo maius se posse intelligere. Transit igitur eius intellectus ultra deum, quod nullus facere potest intellectus.

V. Sed videamus, quid addat quasi ad repellendam inconvenientiam, quae videtur nasci, si tres illae personae sunt tres res: „Sic tamen, inquit, ut una trium earum rerum sit voluntas et potestas." Hic quae-

rendum est, an illae tres res secundum hoc, quod separatim ab invicem intelliguntur, an secundum communem voluntatem et potestatem, an neque secundum illud solum, quod separatim habent, neque secundum hoc, quod illis commune est, sed secundum utrumque simul sint divinae naturae. Quippe si secundum illud, quod sunt separatim, habent deitatem, erunt tres dii; et idem intelligi poterunt sine voluntate et potestate. Semper enim propria discrete intelliguntur a communibus et communia a discretis. Sed divina natura sine voluntate aut potestate nullatenus valet intelligi. Quod si secundum unam et communem voluntatem et potestatem sunt et singulae et binae et tres simul deus: quid ibi faciunt illae tres discordes res, quae nec nisi per aliud in unitatem concordare possunt deitatis, nec ad perfectionem nec ad auxilium aliquod, ut deus sit, valent? Nam si una sufficit voluntas et potestas ad perfectionem dei: quae sunt illae tres res, quibus indiget deus, aut ad quid illis eget? Credimus enim deum nullo indigere. Frustra igitur cogitantur illae tres res in deo. At si nec solae tres illae res, nec sola voluntas et potestas, sed haec omnia simul conficiunt deum: iterum dico, quia compositus est; et ea, quae non sunt per se deus aut dii, faciunt deum.

Aut si dicit, quia illae tres res ita nomen habent dei per potestatem et voluntatem, sicut homo dicitur rex per regiam potestatem: non est deus nomen substantiae, sed accidentaliter dicuntur illae nescio quae tres res tres dii, sicut tres homines eandem habentes regiam potestatem tres reges dicuntur. Tres enim homines unus rex esse nequeunt. Quod quam nefandum sit, non est opus dicere. Codex magnus implendus est, si voluero scribere absurditates et impietates, quae sequuntur, si verum est una dei persona incarnata reliquas duas consequi esse incarnatas, quia tres illae personae sunt una res secundum id, quod communiter de tribus dicimus; aut si sunt tres res separatae, quemadmodum ille putat, contra quem ista dixi, quoniam solus filius est incarnatus. Palam ergo est, quam non debeat esse promptus ad disputandum de rebus profundis, et maxime de illis, in quibus non erratur sine periculo.

VI. Sed forsitan dicet iste mihi: Sicut putas ista pariter ex necessitate consequi, quae dicis, si consequitur, quod puto: ita mihi necessaria mea videtur consequentia. Ergo ostende non consequi, quod dico; et fatebor ego tecum nullum inconveniens sequi, si solus filius est incarnatus, aut si tres personae sunt una res. Quod si ab hac ostensione deficis, non solvis, sed magis ligas quaestionem, cum tu ipse mecum probas innumera inde nasci inconvenientia. Quae si neganda sunt, ambo debemus pariter concludere tres personas non esse unam rem, si solus filius est incarnatus; aut si sunt una res, omnes pariter esse incarnatas.

---

15 ad quid] aliquid *M* 25 impendus *A* 33 c. IV. *Gerberon*

Ostendendum ergo est, in quo iste fallitur, et quomodo incarnationem solius filii non sequitur tres personas esse tres res separatas; aut si una sunt res tres personae, omnes eas incarnatas esse. Quod utique deus una et sola et individua et simplex sit natura et tres personae, sanctorum patrum et maxime beati Augustini[1] post apostolos et evangelistas inexpugnabilibus rationibus disputatum est. Sed et si quis legere dignabitur duo parva mea opuscula, „Monologion[2]" scilicet et „Proslogion[3]", quae ad hoc maxime facta sunt, ut, quod fide tenemus de divina natura et eius personis praeter incarnationem, necessariis rationibus sine scripturae auctoritate probari possit; si inquam aliquis ea legere voluerit, puto, quia et ibi de hoc inveniet, quod nec improbare poterit nec contemnere volet. In quibus si aliquid, quod alibi aut non legi aut non memini me legisse, — non quasi docendo, quod doctores nostri nescierunt, aut corrigendo, quod non bene dixerunt, sed dicendo forsitan, quod tacuerunt, quod tamen ab illorum dictis non discordet, sed illis cohaereat —, posui ad respondendum pro fide nostra contra eos, qui nolentes credere, quod non intelligunt, derident credentes, sive ad adiuvandum religiosum studium eorum, qui humiliter quaerunt intelligere, quod firmissime credunt: nequaquam ob hoc me redarguendum existimo. Ne tamen hanc legentibus epistolam laborem iniungam quaerendi alia scripta, ut non solum fide, verum etiam evidenti cognoscant ratione tres personas non esse tres deos, sed unum solum, nec tamen deo secundum unam personam incarnato ex necessitate secundum alias personas eundem deum incarnari: aliquid hic, quantum ad repellendum opinionem huius defensoris, sicut ipse putat, nostrae fidei sufficere credo, subiungam.

Aperte dicit aut patrem et spiritum sanctum cum filio esse incarnatum, aut tres illas personas esse tres res separatas. Quam nimirum separationem talem existimat, ut nec pater nec spiritus sanctus sint in filio. Nam si aliae duae personae sunt in filio et filius in homine, illae quoque sunt in homine. Unde putat consequi, cum tres personae simul sint in eodem homine: si sunt una res, nullatenus personam filii posse in homine ipso incarnari sine aliis duabus personis. Personas tamen tres esse non negat, nec filium esse incarnatum. Quoniam igitur supra monstratum est, si tres personae sunt tres res separatae, aut tres esse deos consequi aut alias, de quibus iam dictum est, absurditates; nunc breviter ostendam adiuvante uno solo deo primum, quia etiam

3 tres res *A* 12 valet *ex* volet *M* 25 repellendam *ex* repellendum *M* *supra* defensionis *scriptum est* vel defensoris *M* 33 Personis *A*

[1] Cf. *De Trinitate*, PL 42, 819 ss.
[2] Editio Schmitt 1929.
[3] PL 158, 223 ss.

si sint tres dii, nihil illi proderunt ad defendendum patrem et spiritum sanctum ab incarnatione, quod fieri non posse putat sine deorum multitudine; deinde quia non sunt plures dii, sed unus solus. Postea patefaciam, quamvis sit unus deus tres personae, non tamen una qualibet incarnata alias quoque incarnari necesse esse, sed potius esse impossibile.

VII. Divinae utique naturae est sic semper et ubique esse, ut nihil umquam aut alicubi sit sine eius praesentia. Alioquin nequaquam ubique et semper est potens; et quod ubique potens non est et semper, nullatenus est deus. Si enim dicit non ipsam divinam substantiam, sed potestatem eius esse semper et ubique, non tamen negabit potestatem illi esse aut accidentalem aut substantialem. Accidentalis quidem non est deo potestas, quia cum omne subiectum sine accidenti aut esse aut intelligi possit, deus sine potestate nec esse nec intelligi potest. Si vero deo potestas substantialis est, aut pars est eius essentiae, aut est idipsum, quod tota eius est essentia. Pars autem non est; quia, sicut supra dictum est, quod partes habet, aut actu aut intellectu est dissolubile; quod omnino est extraneum a deo. Idem igitur est esse dei et potestatis eius. Sicut itaque potestas dei est semper et ubique, ita, quidquid est deus, ubique et semper est. Ergo cum praedictus nostrae fidei secundum se defensor dicit esse tres deos, monstrare nequit, quomodo sint separatim ea separatione, qua putat se patrem et spiritum sanctum ab incarnatione liberare. Non ergo illum potest adiuvare multitudo deorum ad defendendum patrem et spiritum sanctum ab incarnatione, quoniam non inveniri potest in deorum multiplicatione illa disiunctio, sine qua defensionem istam fieri posse nequaquam existimat.

VIII. Quod autem unus solus deus sit et non plures, hinc facile probatur, quia aut deus non est summum bonum, aut sunt plura summa bona, aut non sunt plures dii, sed unus solus. Deum vero summum bonum esse nullus negat; quia quidquid aliquo minus est, nullatenus deus est, et quidquid summum bonum non est, minus est aliquo, quia minus est summo bono. Summum certe bonum pluralitatem sui non admittit, ut plura sint summa bona. Si enim plura summa bona sunt, paria sunt. Summum vero bonum est, quod sic praestat aliis bonis, ut nec par habeat nec praestantius. Summum ergo bonum unum et solum est. Non igitur sunt plures dii, sed unus et solus est deus, sicut summum bonum est unum et solum, et sicut summa substantia vel essentia sive natura, quae eadem ratione qua summum bonum nullatenus pluraliter posse dici probantur.

17 est supra dictum *M* 25 deorum] deo *M* 28 *loco signi incisionis spatium tantum A* 37 sed unus solus deus est *M*

IX. Qui unus solus deus cum sit tres personae, pater scilicet et filius et spiritus sanctus, non tamen filio incarnato necesse est alias quoque personas, sicut ille disputator putat, incarnari; sed impossibile. Personas enim non negat esse plures, idcirco, quoniam aliae sunt ab invicem. Si enim ab invicem non essent aliae, plures non essent. Sed ut brevius explicem et facilius, quod volo, loquar tantum, sicut supra feci, de patre et filio, quia per hos clarum erit, quod intelligendum sit de spiritu sancto. Pater ergo et filius secundum substantiam non sunt plures nec alii ab invicem, quia non sunt duae substantiae, nec alia substantia pater, alia filius, sed una et eadem substantia sunt pater et filius. Secundum personam vero sunt plures et alii ab invicem, quia pater et filius non sunt una et eadem persona, sed duae et aliae ab invicem. Dicit ergo: Si filius incarnatus est et filius non est alia, sed una et eadem numero res, quae pater est: ergo necesse est patrem quoque esse incarnatum. Unam enim et eandem numero rem impossibile est simul esse et non esse in eodem homine incarnatam. Et ego dico: Si filius incarnatus est, et filius non est una et eadem numero persona, quae pater est, sed alia: non idcirco est necesse patrem quoque esse incarnatum. Aliam enim personam esse in uno homine incarnatam et aliam simul non esse in eodem homine incarnatam possibile est. Et ille: Si deus filius incarnatus est, et deus, qui est filius, non est alius, sed unus et idem numero deus, qui est pater: plus tamen, quamvis diversae personae sint pater et filius, videtur necesse esse patrem quoque esse incarnatum cum filio propter unitatem deitatis, quam possibile esse propter diversitatem personarum non eum esse simul incarnatum.

Videte, qui hoc dicit, quomodo claudicat utroque pede in incarnatione filii dei. Nam qui recte suscipit eius incarnationem, credit eum non assumpsisse hominem in unitatem naturae, sed in unitatem personae. Hic autem somniat hominem a filio dei magis esse assumptum in naturae unitatem quam in personae unitatem. Si enim hoc non opinaretur, non diceret magis esse necessarium patrem cum filio esse incarnatum, quoniam unus est deus pater et filius, quam esse possibile illum simul non esse incarnatum, quia plures sunt personae. Utroque igitur pede, id est in utraque parte, claudicat in incarnatione filii dei, qui una natura est cum patre et alia persona a patre: quicumque existimat eandem incarnationem sic esse secundum naturae unitatem, ut filius non possit incarnari sine patre, nec intelligit sic eam secundum unitatem esse personae, ut pater non possit incarnari cum filio. Quippe deus non sic assumpsit hominem, ut natura dei et hominis sit una et eadem, sed ut persona dei et hominis una eademque sit. Quod non nisi in una dei persona esse potest. Diversas enim personas unam eandemque

7 per os *A* 30 impersone *A* 34 in² *om. M* 40 hominis] sit *add. A*
41 eademque *A*

personam esse cum uno eodemque homine, nequit intelligi. Nam si unus homo cum singulis pluribus personis est una persona, necesse est plures personas, quae aliae sunt a se invicem, esse unam eandemque personam; quod non est possibile. Quapropter impossibile est deo incarnato secundum unam quamlibet personam illum secundum aliam quoque personam incarnari.

X. Cur autem deus magis assumpserit hominem in unitatem personae filii quam in unitatem alicuius aliarum personarum: quamvis in hac epistola nostrum hoc non fuerit propositum, tamen, quoniam huius rei mentio se obtulit, aliquam reddendam rationem existimo[1]. Nempe si spiritus sanctus incarnatus esset, sicut filius est incarnatus, esset spiritus sanctus filius hominis. Essent igitur duo filii in trinitate dei, filius scilicet dei et filius hominis. Unde quaedam nasceretur dubietatis confusio, cum de deo filio loqueremur. Uterque enim esset deus et filius, quamvis alter dei, alter hominis. Fieret quoque quasi quaedam inaequalitas diversarum personarum secundum hoc, quod filii essent, quae omnino aequales esse debent, cum alter filius maioris parentis dignitate excelleret, alter minoris parentis humilitate subesset. Quanto enim maior est natura dei quam hominis, tanto dignius est esse filium dei quam esse filium hominis. Si ergo spiritus sanctus natus esset ex virgine: cum filius dei haberet excellentiorem nativitatem solam, quae est ex deo, et spiritus sanctus minorem tantum, quae esset ex homine, alia persona esset maior et alia minor secundum dignitatem nativitatis; quod non convenit. Quodsi pater in unitatem suae personae hominem assumpsisset, easdem faceret in deo pluralitas filiorum inconvenientias, et adhuc aliam. Nam si esset filius virginis, duae personae in trinitate nomen nepotis assumerent; quia et pater nepos esset parentum virginis, et filius eius virginis esset nepos, cum ipse tamen nihil haberet ex virgine. Quoniam ergo quamlibet parvum inconveniens in deo est impossibile, non debuit alia dei persona incarnari quam filius. Illo enim incarnato nullum sequitur inconveniens. Quod enim patre dicitur minor filius et spiritu sancto secundum humanitatem, non tamen ideo illae duae personae excellent filio; quia eandem maiestatem, qua maiores sunt humanitate filii, habet et filius, qua et ipse praeest cum illis suae humanitati.

Est et aliud, cur magis conveniat filio incarnatio quam alii. Qui enim erat incarnandus, oraturus erat pro humano genere; et convenientius satis suscipit mens humana filium patri quam alium alii supplicare, quamvis haec supplicatio non fiat a divinitate, sed ab humanitate

---

7 *signo incisionis caret A* c. V. *Gerberon.*

---

[1] Cf. *Cur deus homo,* l. II. c. IX. ed. Schmitt p. 45, ubi auctor ad hunc locum revocat.

ad divinitatem. Quam idcirco filius dei facit, quia homo per unitatem personae filius est dei. Amplius. Qui hominem erat assumpturus, venturus erat ad pugnandum contra diabolum et ad intercedendum, sicut dixi, pro homine. Qui ambo, diabolus scilicet et homo, per rapinam se voluerunt facere similes deo, cum propria sunt usi voluntate. Et quia per rapinam voluerunt: non nisi per falsitatem, quoniam non nisi iniuste potuerunt. Propria enim voluntas angeli sive hominis est, quae contra voluntatem dei est. Cum enim vult aliquis, quod deus velle prohibet, nullum habet auctorem suae voluntatis nisi seipsum; et ideo sua propria est. Nam quamvis homo voluntatem suam aliquando subdat voluntati alterius hominis, propria tamen est, si contra deum est; quoniam non eam subdit, nisi ut ad aliquid, quod vult, attingat, et idcirco seipsum habet auctorem, cur eam alii subdat. Quapropter propria voluntas est, quae nulli est alii subdita. Solius autem dei est propriam habere voluntatem, id est, quae nulli subdita sit. Quicumque igitur propria voluntate utitur, ad similitudinem dei per rapinam[1] nititur et deum propria dignitate et singulari excellentia privare, quantum in ipso est, convincitur. Si enim est alia aliqua voluntas, quae nulli subdita sit, non erit voluntas dei omnibus praelata, nec erit sola, cui nulla alia praesit. Nulla igitur trium personarum dei congruentius semetipsam exinanivit formam servi accipiens (*Phil. 2, 7*) ad debellandum diabolum et intercedendum pro homine, qui per rapinam falsam similitudinem dei praesumpserant, quam filius, qui splendor lucis aeternae et vera patris imago non rapinam arbitratus est esse se aequalem deo (*Ibidem 2, 6*), verum per veram aequalitatem et similitudinem dixit: Ego et pater unum sumus (*Io. 10, 30*). Et: Qui me videt, videt et patrem (*Ib. 14, 9*). Nullus namque iustius expugnat reum vel punit, aut illi misericordius parcit vel intercedit pro eo, quam cui specialius iniuria fieri probatur; nec aliquid convenientius opponitur falsitati ad expugnandum aut apponitur ad sanandum quam veritas. In illum enim dei falsam praesumentes similitudinem specialius peccasse videntur, qui vera dei patris similitudo creditur. Suscepit autem hominem in unitatem personae, sicut dictum est, ut sint duae naturae, divina scilicet et humana, una persona.

XI. De qua unitate personae, quam firmissime credimus esse non ex duabus personis in Christo, tamen, quia potest dici, unde parum caute intuentibus videri possit Christus ex duabus et in duabus personis existere, non inutile mihi videtur aliquid dicere. Dicunt enim quidam: Quomodo dicimus in Christo non esse duas personas, sicut duas naturas?

8 aliquis vult *M* 15 quae] quam *A* 33 creditur.] c. VI. *Gerberon*
35 *signo incisionis caret A* 36 tamen] tunc *A*

[1] Cf. Phil. 2, 6.

Nam deus et ante hominis assumptionem persona erat nec, postquam hominem assumpsit, persona destitit esse; et homo assumptus persona est, quia omnis homo individuus esse persona cognoscitur. Quare alia est persona dei, quae fuit ante incarnationem, alia hominis assumpti. Sicut igitur Christus est deus et homo, ita duae in illo videntur esse personae. Quae ratiocinatio per hoc videtur probare duas esse personas in Christo, quia deus est persona et homo assumptus persona est.

Sed non ita est. Sicut enim in deo una natura est plures personae, et plures personae sunt una natura, ita in Christo una persona est plures naturae, et plures naturae sunt una persona. Quemadmodum enim pater est deus, et filius deus, et spiritus sanctus deus, et tamen non tres dii, sed unus est deus: ita in Christo deus est persona, et homo est persona, nec tamen duae sunt personae, sed una persona. Non enim est alius deus, alius homo in Christo, quamvis aliud sit deus, aliud homo; sed idem ipse est deus, qui et homo. Verbum enim caro factum (*Io. 1, 14*) assumpsit naturam aliam, non aliam personam. Nam cum profertur „homo", natura tantum, quae communis omnibus est hominibus, significatur. Cum vero demonstrative dicimus istum vel illum hominem, vel proprio nomine Iesum, personam designamus, quae cum natura collectionem habet proprietatum, quibus homo communis fit singulus et ab aliis singulis distinguitur. Nam cum ita designatur, non quilibet homo intelligitur, sed qui ab angelo annuntiatus est, qui deus et homo, filius dei et filius virginis est, et quidquid de illo aut secundum deum aut secundum hominem verum est dicere. Neque enim personaliter filius dei designari potest vel nominari sine filio hominis, nec filius hominis sine filio dei; quia idem ipse est filius dei, qui filius hominis, et eadem est verbi et assumpti hominis proprietatum collectio. Diversarum vero personarum impossibile est eandem esse proprietatum collectionem, aut de invicem eas praedicari. Nam Petri et Pauli non est eadem proprietatum collectio, et Petrus non dicitur Paulus, nec Paulus Petrus.

Cum ergo verbum caro factum est (*Ibidem*), naturam assumpsit, quae sola hominis nomine significatur et semper est alia a natura divina; non aliam assumpsit personam, quoniam eandem habet cum assumpto homine proprietatum collectionem. Non enim idem est homo et assumptus a verbo homo, id est Iesus; quoniam in nomine hominis, sicut dictum est, sola intelligitur natura, in assumpto vero homine vel in nomine Iesu intelligitur cum natura, id est cum homine, collectio proprietatum, quae est eadem eidem assumpto homini et verbo. Quapropter non dicimus verbum et simpliciter hominem eandem esse personam, ne non magis dicamus illum hominem eandem esse personam

---

19 vel *om. A* quae] quam *A*

cum verbo quam quemlibet hominem, sed verbum et illum assumptum hominem, id est Iesum; sicut non credimus eundem hominem eandem esse personam simpliciter cum deo, sed cum illa persona, quae verbum et filius est, ne videamur confiteri ipsum hominem personam eandem esse, quae pater est aut spiritus sanctus. Sed quoniam et verbum est deus, et ille assumptus homo est homo, verum est dicere, quia deus et homo eadem persona est; sed in nomine dei subaudiendum est verbum, et in nomine hominis subintelligendus est filius virginis. De scriptis illius, cui respondeo in hac epistola, nihil potui videre praeter illud, quod supra posui; sed puto sic rei patere veritatem ex iis quae dixi, ut nulli lateat intelligenti nihil, quod contra illam dicitur, vim veritatis tenere.

XII. Sed si revocatus a multitudine deorum pluralitatem abnegat in deo personarum, hoc ideo facit, quia nescit, unde loquitur. Nam nec deum nec personas eius cogitat, sed tale aliquid, quales sunt plures humanae personae. Et quia videt unum hominem plures personas esse non posse, negat hoc ipsum de deo. Non enim idcirco dicuntur tres personae, quia sint tres res separatae sicut tres homines, sed quia similitudinem habent quandam cum tribus separatis personis. Consideremus hoc in patre et filio, et idipsum intelligatur de spiritu sancto. Ponamus igitur hominem, qui tantum pater sit et non filius, et filium eius, qui tantum filius sit et non pater, id est Adam et Abel. Dicimus itaque de Adam patre et de Abel filio, quia pater non est filius et filius non est pater: quoniam duo homines et separatae personae sunt Adam et Abel, nec est, cuius filius sit Adam, aut cuius pater Abel. Sic itaque fatemur in deo, quia pater non est filius aut filius pater; quamvis duo dii non sint: quoniam pater non habet patrem aut filius filium. Similiter spiritus sanctus non est pater aut filius, quia non est, cuius sit pater aut cuius filius sit. Quoniam ergo pater et filius et spiritus sanctus tres sunt et alii ab invicem, nec de invicem dici queunt, sicut de patre et filio in diversis personis hominum ostendimus: ideo dicuntur tres personae, non quia sint tres res separatae.

XIII. At si negat tria posse dici de uno et unum de tribus, ut tria non dicantur de invicem, sicut in his tribus personis et uno deo facimus, quoniam hoc in aliis rebus non videt, nec in deo intelligere valet: sufferat aliquid, quod intellectus eius penetrare non possit esse in deo, nec comparet naturam, quae super omnia est, liberam ab omni lege loci et temporis et compositionis partium, rebus, quae loco aut tempore clauduntur aut partibus componuntur; sed credat aliquid in illa esse, quod in istis esse nequit, et acquiescat auctoritati christianae, nec disputet contra illam.

---

8 c. VII. *Gerberon* 9 illius] illis *M* 10 ex his *M* 18 separate *M*
37 libera *ex* liberam *M*

Videamus tamen, an in rebus creatis, quae et loci et temporis et compositionis partium legi subiacent, inveniri possit aliquatenus hoc, quod negat in deo[1]. Ponamus fontem, de quo nascatur et fluat rivus, qui postea colligatur in lacum; sitque nomen eius Nilus. Sic itaque discrete dicimus fontem, rivum, lacum, ut fontem non dicamus rivum aut lacum, nec rivum aut fontem aut lacum, nec lacum fontem aut rivum. Fons tamen Nilus vocatur et rivus Nilus et lacus Nilus; et duo simul fons et rivus Nilus, fons et lacus Nilus, rivus et lacus Nilus; et simul tres fons et rivus et lacus Nilus: cum tamen non sit alius et alius Nilus, sed unus idemque, sive cum singulus quisque, sive cum bini, seu cum tres dicuntur Nilus. Tres igitur sunt fons, rivus, lacus, et unus Nilus, unus fluvius, una natura, una aqua; et dici non potest quid tres. Nam neque tres aut Nili aut fluvii aut aquae aut naturae sunt, neque tres aut fontes aut rivi aut lacus. Unum igitur dicitur hic de tribus et tria de uno, nec tamen tria de invicem. Quod si obicit non esse singulum quemque aut fontem aut rivum aut lacum aut binos perfectum Nilum, sed partes Nili: cogitet totum hunc Nilum, ex quo incepit usque dum desinet, esse in tota quasi aetate sua; quia nec ipse totus est simul aut loco aut tempore, sed per partes, nec perfectus erit, donec desinat esse. Habet enim quandam in hoc cum oratione similitudinem, quae, quamdiu quasi ex oris fonte procedit, perfecta non est; et cum perfecta est, iam non est. Si quis enim sic consideret et diligenter intelligat, cognoscet totum Nilum esse fontem, totum esse rivum, totum esse lacum; nec fontem esse rivum aut lacum, nec rivum esse lacum aut fontem, nec lacum esse fontem aut rivum. Non enim est idem ipse fons, qui rivus aut lacus, quamvis idipsum sit rivus et lacus, quod est fons, id est idem Nilus, idem fluvius, eadem aqua, eadem natura. Tria igitur hic dicuntur de uno toto perfecto, et unum perfectum totum de tribus, nec tamen ipsa tria de invicem dicuntur; quamvis hoc valde aliter et perfectius sit in illa natura simplicissima et ab omni loci vel temporis lege liberrima. Veruntamen si hoc aliquatenus videtur in re, quae partibus composita, localis et temporalis est, non est incredibile in illa summe libera natura esse perfecte.

Est hoc quoque hic considerandum, quia fons non est de rivo nec de lacu, rivus vero de solo est fonte, non de lacu, lacus autem de fonte et de rivo, et ita, ut totus rivus de toto fonte et totus lacus de toto fonte et de toto rivo: sicut dicimus in patre et filio et spiritu sancto; et quia alio modo rivus est de fonte, et alio lacus de fonte et rivo, ut lacus non dicatur rivus: sicut suo quodam alio modo verbum est de patre, et

1 c. VIII *Gerberon* 10 cum singulis *A*

[1] Cf. *De processione spiritus sancti* c. XVII. PL 158, 310 s., ubi auctor ad hunc locum revocat.

spiritus sanctus alio modo de patre et verbo, ut idem spiritus sanctus non sit verbum aut filius, sed procedens.

XIV. Adhuc volo quiddam dicere, quod, quamvis magnam habeat dissimilitudinem, nonnullam tamen habet ad incarnationem verbi similitudinem; quod forsitan aliquis legens contemnet. Dicam tamen, quia ego alio dicente non omnino contemnerem. Si enim rivus per fistulam currat a fonte usque ad lacum: nonne solus rivus, quamvis non alius Nilus quam fons et lacus, ut ita dicam, infistulatus est, sicut solus filius incarnatus est, licet non alius deus quam pater et spiritus sanctus?

XV. Sed quoniam ista terrena valde longe sunt a summa natura, levemus ad illam ipsa opitulante mentem et in ea contemplemur aliquatenus et breviter, quod dicimus. Deus non est aliud quam ipsa simplex aeternitas. Aeternitates autem plures intelligi nequeunt. Nam si plures sunt, aut sunt extra se invicem aut sunt in se invicem. Sed nihil est extra aeternitatem. Ergo nec aeternitas extra aeternitatem est. Item si extra se invicem sunt, in diversis locis sunt aut temporibus; quod alienum est ab aeternitate. Non itaque sunt plures aeternitates extra se invicem. Si vero in se invicem plures esse dicuntur, sciendum est, quia, quotiescumque repetatur aeternitas in aeternitate, non est nisi una et eadem aeternitas. Dignior enim est natura, quae in se repetita semper sibi convenit in perfectam unitatem, quam quae sui admittit pluralitatem. Ubi enim pluralitas, ibi diversitas. At ubi diversitas est, non est perfecta concordia. Perfecta namque concordia est, quae in unam identitatem et eandem unitatem convenit. Si ergo melior est perfecta concordia quam imperfecta et impossibile est in summo bono, quod est ipsa aeternitas, esse imperfectum aliquid: non est possibile naturam aeternitatis pluralitatem admittere. Quapropter quotiescumque repetatur aeternitas in aeternitate, semper una eademque et sola aeternitas est.

Quod de multis aliis similiter dicitur. Ut: omnipotentia in omnipotentia non est nisi una omnipotentia. Et ut unum de iis quae divinam non habent naturam, in quo similiter est, ponam: punctum in puncto non est nisi unum punctum. Habet enim punctum, velut medium punctum mundi et punctum temporis, id est praesens tempus, ad aeternitatem nonnullam similitudinem non parum ad eiusdem aeternitatis contemplationem utilem; unde latius alias disputandum est[1].

9—10 spiritus sanctus] filius *BA* (*in utroque ms. a posteriori manu correct. in* spir. sanctus; *in M* spir. s. *super rasuram!*) 11 c. IX. *Gerberon.* 12 mente *A* 22 imperfectam *A* 32 de his *M*

[1] Cf. *De processione spiritus sancti* c. XXIX, PL 158, 324, ubi auctor ad hunc locum revocat.

Hoc tantum hic sufficiat, quia punctum simplex, id est sine partibus, est et indivisibile velut aeternitas; et ideo punctum cum puncto sine intervallo non est nisi unum punctum: sicut aeternitas cum aeternitate non est nisi una aeternitas. Ergo quoniam deus aeternitas est, non sunt plures dii; quia nec deus est extra deum, nec deus in deo addit numerum deo. Semper igitur unus et idem et solus est deus. Cum itaque deus de deo nascitur: quia quod nascitur, non est extra id, de quo nascitur, est proles in parente et parens in prole; unus scilicet deus pater et filius. Et cum deus procedit de deo patre et filio nec exit extra deum; manet deus, id est spiritus sanctus, in deo, de quo procedit, et est unus deus pater et filius et spiritus sanctus. Et quoniam ista nativitas et ista processio sine principio sunt — alioquin aeternitas nata et aeternitas procedens, quod falsum est, habet principium —: nequaquam deum incepisse esse patrem aut filium aut spiritum sanctum cogitare debemus aut possumus.

XVI. Sicut autem substantia divina aeternam et singularem servat unitatem, sic horum relativorum, patris scilicet et filii, procedentis et de quo procedit natura inseparabilem tenet pluralitatem. Nam quemadmodum necesse est deum semper unum et eundem esse et non alium et alium: ita pater numquam est idem filio suo aut procedens illi, a quo procedit, secundum has relationes; sed semper alius pater et alius filius, alius procedens et alius de quo procedit, nec umquam dici possunt de invicem. Quoniam ergo, cum deus nascitur de deo vel deus procedit de deo, nec substantia potest amittere singularitatem nec relatio pluralitatem: idcirco unum est ibi tria et tria unum; nec tamen tria de invicem dicuntur. Nec incredibile debet esse in natura, quae super omnia et omnibus aliis dissimilis est, aliquid esse, cuius exemplum in aliis rebus non valeat perfecte inveniri. Haec autem tria Latini dicunt personas, Graeci substantias. Sicut enim nos dicimus in deo substantiam unam tres personas, sic illi dicunt unam personam tres substantias; idipsum ibi per substantiam, quod nos per personam, significantes nec a nobis aliquatenus in fide discrepantes.

Quomodo vero filius nascatur de patre et spiritus sanctus procedat a patre et filio, nec tamen sit filius, quoniam sicuti est videri non potest in hac vita: beatus Augustinus velut per speculum et in aenigmate (*I. Cor. 13, 12*) in libro de hac ipsa trinitate diligenter contemplatus est; et ego in „Monologio" meo[1], cuius supra[2] memini, pro mea possibilitate disputavi. Si quis autem vult scire, cur, cum in summa essentia nullus sit sexus, parens ibi potius dicatur pater quam mater,

5 in deo] ideo *A* 30 personam] essentiam *B* 31 per personam *corr.* (*ex* per essentiam?) *B* 34 sit] sic *A*

[1] cc. XXIX ss., editio Schmitt p. 42 ss. [2] in c. VI., p. 16.

aut proles filius quam filia, aut cur pater tantum ingenitus, filius tantum genitus, spiritus sanctus nec genitus nec ingenitus: in eodem libello[1] aperte inveniet.

EXPLICIT EPISTOLA ANSELMI
CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI
DE INCARNATIONE VERBI.

5 CANTURIENSIS *B* EXPL. EP. ANS. ARCHYEPISCOPI. *M* EXPL. LIBER ANS. CANT. AECCLESIAE ARCHIEP. DE INC. VERBI. *A*

[1] Ibidem, c. XLII, p. 43 s. et c. LVI, p. 50 s.

PRIOR EIUSDEM OPERIS RECENSIO

(Iuxta codicem Lambethianum 224).

Dominis et patribus et fratribus omnibus catholicae et apostolicae fidei cultoribus, qui hanc legere dignabuntur epistolam: frater Anselmus, quamvis indignus, divina tamen dispositione dictus abbas Beccensis, salutem in domino.

1. Si ego contemptibilis homuncio — tot sanctis et sapientibus ubique existentibus — ad confirmandum fidei christianae firmamentum, quasi mea indigeat defensione, aliquid scribere tentavero: praesumptor utique iudicari et ridendus videri potero. Si enim me viderent alii homines onustum paxillis et funibus et aliis rebus, quibus nutantia ligari et stabiliri solent, elaborare circa montem Olympum ad confirmandum illum, ne alicuius impulsu nutaret aut subverteretur: mirum, si se a risu et derisu contineant (*ms. corr.* continerent). Quanto magis, cum lapis, qui abscisus de monte sine manibus percussit et comminuit statuam, quam vidit in somnio Nabuchodonosor, iam factus mons magnus impleverit universam terram (*Dan. 2, 34s.*), si eum meis rationibus fulcire et quasi nutantem stabilire nitar: indignari mihi possunt tot sancti et sapientes, qui super eius aeternam firmitatem se stabilitos esse gaudent, et hoc imputare non studiosae gravitati, sed iactantiae levitati? Si quid ergo de firmitate fidei nostrae in hac epistola disputavero, non ad illam confirmandum, sed ad me defendendum, qui eam legere dignabitur, accipiat. Quanto namque magis (*ms.* magnis) cognoscet aliquis, quid de eius veritate intelligam, tanto minus credet, quod aliquid contra illam definiam.

2. Significatum enim mihi nuper est per epistolam talem a quodam clerico in Francia suscitari quaestionem: „Si, inquit, tres personae sunt una tantum res et non sunt tres res, unaquaeque per se, sicut tres angeli aut tres animae, ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem: ergo pater et spiritus sanctus cum filio est incarnatus.“ Cui suae sententiae dicit venerabilis memoriae domnum Lanfrancum Can-

---

Conspectus cum altera recensione *(= II)*.

3—6 respondet *II 6, 4—8* 7 ss. = *II 7, 16 ss.* 7 Si] Quippe si *II* 9 tentarem *II* 10 possem *II* 19 indignari mihi possunt *post* gaudent *II*. 22 non] est *add. II.* 23 sed ad fratrum hoc exigentium petitionibus satisfaciendum. *II* accipiat.] Sed si ille — comprehendere. *add. II 7, 32 — 8, 6.* Quanto — poni non potest. (29, 6) *om. II*

tuariensem archiepiscopum concessisse; et me, si mecum disputaverit, concedere. Dictum quoque mihi prius fuerat similiter, quia Francigena quidam — hunc autem novi, quia amicus meus est — assereret se a me audisse ita de deo dici patrem et filium et procedentem a patre et filio spiritum: quomodo albus et iustus et grammaticus et similia de quodam individuo homine dicuntur.

3. Pro archiepiscopo quidem mihi respondere sufficit, quia, sicut testimonium vitae et sapientiae eius longe lateque diffusum illum ab hoc crimine expurgat: ita eius criminatoris assertionem hoc infirmat, quia absentem et defunctum accusat. Pro me autem respondeo, quia nescio me umquam vel in infantia cogitavisse deum trinitatem ita esse, sicut sunt tres angeli aut tres animae, aut patrem incarnatum esse; et omnino nec credo nec credi a quoquam volo; et quamdiu aliquis vult asserere — sive ego, sive alius —: anathema est et anathema sit. Quod autem dicit (*in ms. super* dicitur *est scriptum* vel dicit) me hoc, si mecum disputaverit, concedere: nescio nec credo, quod aliquis mihi hoc dialecticis sophismatibus possit concludere; sed certus sum nullum hoc rethoricis coloribus mihi posse persuadere.

4. Quod vero pater et filius et procedens ita dicatur de deo, quomodo de quodam homine albus et iustus et similia: si sic intelligitur, ut aliquam faciant circa divinam substantiam mutationem paternitas et filiatio et processio accedendo vel recedendo, quemadmodum circa quendam hominem albedo et iustitia; aut quia ita possit pater dici filius et procedens, quoniam unus deus est pater et filius et spiritus sanctus, quemadmodum grammaticus dicitur et albus et iustus, quoniam de uno homine haec tria dicuntur: hoc nego et anathematizo. Si vero dicitur, quia, sicut albus et iustus et grammaticus, cum dicuntur de quodam homine, verbi gratia de Paulo, non faciunt, ut sint plures Pauli, ita pater et filius et spiritus sanctus, qui dicuntur de deo, non faciunt esse plures deos: hoc accipio, hoc credo, hoc me dixisse non nego.

Corde enim credo et ore confiteor unum et solum deum esse singulum patrem aut singulum filium aut singulum spiritum sanctum. Unum et solum deum esse duos, sive patrem et filium, sive patrem et spiritum sanctum, sive filium et spiritum sanctum. Unum et solum deum esse tres simul: patrem et filium et spiritum sanctum. Omnino et absque ulla dubietate credo et credendum assero, quidquid dicitur in eo symbolo, quo dicimus: „credo in deum“ et quae sequuntur; et in eo, quo dicimus: „credo in unum deum“ et quae ibi subiunguntur; et sicut cotidie dicimus, cum canimus: „quicumque vult salvus esse“ et cetera. Haec est petra, supra quam aedificavit Christus ecclesiam suam, adversus quam portae inferi non praevalebunt[1]. Haec est illa

[1] Cf. Matth. 16, 18.

firma petra, supra quam sapiens aedificavit domum suam; quae nec impulsu fluminum nec flatu ventorum est mota[1]. Super hanc nitar aedificare domum meam. Qui aedificat super firmitatem huius fidei, aedificat super Christum; et qui non aedificat super hanc fidem, non aedificat super Christum, praeter quem fundamentum aliud poni non potest[2]. Deo protegente numquam de hac fide disputabo, quomodo non sit; deo dante semper credendo, amando, vivendo de illa disputabo, quomodo sit. Si potero intelligere, gratias agam; si non potero, non immittam cornua ad ventilandum, sed submittam caput ad venerandum. Citius enim potest in se confidens humana sapientia impingendo cornua sibi evellere quam innitendo petram hanc evolvere. Solent enim quidam, cum coeperint quasi cornua confidentis sibi scientiae producere, nescientes, quia, si quis se existimat scire aliquid, nondum cognovit, quemadmodum oporteat eum scire, antequam habeant alas spirituales, praesumendo in altissimas de fide quaestiones assurgere. Unde fit, ut, dum ad illa, quae prius fidei scalam exigunt, sicut scriptum est: nisi credideritis, non intelligetis[3], praepostere per intellectum prius conantur ascendere, in multimodos errores per intellectus defectum cogantur descendere. Palam namque est, quia illi non habent fidei firmitatem, qui, quoniam quod credunt, intelligere non possunt, disputant contra eiusdem fidei a sanctis patribus confirmatam veritatem. Velut si vespertiliones et noctuae non nisi in nocte caelum videntes de meridianis radiis solis disceptent contra aquilas ipsum solem irreverberato visu intuentes.

Prius ergo fide mundandum est cor, sicut dicitur de deo: fide mundans corda eorum (*Act. 15, 9*); et prius per praeceptorum domini custodiam illuminandi sunt oculi, quia praeceptum domini lucidum, illuminans oculos (*Ps. 18, 9*); et prius per humilem oboedientiam testimoniorum dei debemus fieri parvuli, ut discamus sapientiam, quam dat testimonium domini fidele, sapientiam praestans parvulis (*Ps. 18, 8*); unde dominus: confiteor tibi, pater, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis (*Matth. 11, 25*); prius inquam ea, quae carnis sunt, postponentes secundum spiritum vivamus, quam profunda fidei diiudicando discutiamus. Nam qui secundum carnem vivit, carnalis sive animalis est, de quo dicitur: animalis homo non percipit ea, quae dei sunt (*I Cor. 2, 14*); qui vero spiritu facta carnis mortificat

6—8 Deo protegente – quomodo sit. *respondet*: Nullus quippe christianus – quomodo sit. *II 8, 7—10* 8 potero] potest *II* gratias] deo gratias *II* agat *II* 9 potest *II* immittat *II* submittat *II* 15 habeant] per soliditatem fidei *add. II* 23 solis radiis *II* 31 pater] domine caeli et terrae *add. II* 36—37 quae sunt spiritus dei *II*

[1] Cf. Matth. 7, 24 s. [2] Cf. I. Cor. 3, 11. [3] Cf. Is. 7, 9.

(*Rom.* 8, 13), spiritualis efficitur, de quo legitur: quia spiritualis iudicat omnia (*I Cor.* 2, 15). Verum enim est, quia, quanto opulentius nutrimur in sacra scriptura ex his, quae per oboedientiam pascunt, tanto subtilius provehimur ad ea, quae per intellectum satiant. Frustra quippe conatur dicere: super omnes docentes me intellexi (*Ps.* 118, 99), qui proferre non audet: quia testimonia tua meditatio mea est (*ibidem*). Et mendaciter pronuntiat: super senes intellexi (*ib.*, 100), cui non est familiare, quod sequitur: quia mandata tua quaesivi (*ib.*). Nimirum hoc ipsum, quod dico: qui non crediderit, non intelliget. Nam qui non crediderit, non experietur; et qui expertus non fuerit, non cognoscet. Quantum enim rei auditum superat experientia, tantum vincit audientis cognitionem experientis scientia. Nemo ergo se temere immergat in condensa quaestionum, nisi prius in soliditate fidei conquisita morum et sapientiae gravitate, ne per multiplicia sophismatum diverticula incauta levitate discurrens aliqua tenaci illaqueetur falsitate.

Cumque omnes, ut cautissime ad sacrae paginae quaestiones accedant, sint commonendi: illi utique dialectici, qui non nisi flatum vocis putant universales esse substantias et qui colorem non aliud queunt intelligere quam corpus nec sapientiam hominis aliud quam animam, prorsus a spiritualium quaestionum disputatione sunt exsufflandi. In eorum quippe animabus ratio, quae et princeps et iudex debet omnium esse, quae sunt in homine, sic est in imaginationibus corporeis obvoluta, ut ex eis se non possit evolvere nec ab ipsis ea, quae ipsa sola et pura contemplari debet, valeat discernere. Qui enim nondum intelligit, quomodo plures boves in specie sint unus bos: qualiter in illa secretissima et altissima natura comprehendet, quomodo plures personae, quarum singula quaeque perfectus est deus, sint unus deus? Et cuius mens obscura est ad diiudicandum inter asinum suum et colorem eius: qualiter discernet inter unum deum et trinam relationem eius? Haec dixi, ne quis, antequam sit idoneus, altissimas quaestiones praesumat discutere; aut si praesumpserit, nulla difficultas aut impossibilitas intelligendi valeat illum a veritate, cui per fidem adhaesit, excutere. Iam veniendum est ad id, propter quod incepimus.

5. Dicit (*ms.* dicit *sine signo incisionis*), sicut audio, ille, qui tres personas dicitur asserere esse velut tres angelos: „Pagani defendunt

---

2 omnia] et ipse a nemine iudicatur *add. II* 3 ex iis *II* 13 scientia] Et non solum – naufragaverunt. *add. II 9, 13–22* condensa] divinarum *add. II* 14 per *om. II* 18 utique] nostri temporis *add. II* dialectici] immo dialectice haeretici *add. II* 23 corporalibus *II* 26 boves] homines *II* bos] homo *II* 29 asinum] equum *II* 30 trinam relationem] plures relationes *II* eius] Denique – assumptam esse? *add. II 9, 41–10, 5* 31 altissimas] de fide *add. II* 36 angelos] aut tres animas *add. II*

legem suam, Iudaei defendunt legem suam. Ergo et nos Christiani debemus defendere fidem nostram.“ Audiamus, quomodo iste Christianus defendat fidem suam. „Si, inquit, tres personae sunt una tantum res et non sunt tres res, unaquaeque per se, sicut tres angeli aut tres animae, ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem: ergo pater et spiritus sanctus cum filio incarnatus est.“ Videte, quid dicat iste homo, quomodo defendat iste Christianus fidem suam. Certe aut vult confiteri tres deos, aut non intelligit, quod dicit. Sed si tres deos confitetur, Christianus non est. Si autem non intelligit, quod dicit, insipiens est. Ut autem facilius et brevius edisseram, loquar tantum de patre et filio, quoniam hae duae personae suis propriis vocibus aliae ab invicem aperte designantur. Nam nomen spiritus sancti non est alienum a patre et filio, quia uterque est et spiritus et sanctus. Quod autem in patre et filio de unitate vel pluralitate rei sive rerum, quas dicit, inveniemus, hoc in tribus absque dubio cognoscimus.

Dicat ergo: „Si duae personae pater et filius non sunt duae res, sicut sunt duo angeli“. Quaeramus (*ms.* quaeramus) primum, quid velit hic dicere „duas res.“ Nam unamquamque personam credimus esse hoc, quod commune est omnibus, et esse hoc, quod proprium est sibi; persona enim patris et deus est, quod commune est illi cum filio, et pater est, quod eius proprium est. Similiter persona filii et deus est, quod commune est illi cum patre, et filius est, quod non nisi de hac sola persona dicitur. In his igitur duabus personis unum est commune, id est deus; et duo propria, quae sunt pater et filius. Quaecumque enim illis sunt communia — ut omnipotens, aeternus — in hoc solo communi intelliguntur. Et quae singulis sunt propria — ut patri genitor vel gignens et filio verbum vel genitus —, his duobus nominibus, patris scilicet et filii, significantur. Cum igitur dicit has duas personas esse duas res, quaero, quid dicat ibi esse duas res: an id, quod commune est illis, an ea, quae sunt singula propria singulis.

Sed si duas res esse dicit duo propria, id est patrem et filium —, ut tamen id, quod commune est, non sit plures res, sed una et sola res —: superflue hoc dicit, quia nemo dicit haec duo propria unam rem esse. Omnes enim sciunt patrem non esse filium et filium non esse patrem,

---

4 per se] separatim *add. II* 9—10 Si autem — insipiens est.] Si autem affirmat, quod non intelligit, non illi credendum est. *II* 10 ins. est.] Huic homini — demonstrandus est. *add. II 10, 21—25* edisseram] hoc faciam 14 unitate] substantiae *add. II* rei sive rerum, quas dicit] personarum *II* 15 cognoscemus *II* 16—17 sic. sunt duo angeli *om. II* 19 omnibus] ambobus *II* 30 quae propria sunt singula singulis *II* 33 nemo] Christianus *add. II* dicit — rem esse.] confitetur patrem et filium secundum haec duo propria unam rem esse, sed duas. *II* 34—32, 2 Omnes — patrem.] *haec propositio postponitur duabus sequentibus* Solemus — dicit de eo. *II* Omnes enim] Et omnes *II* sciunt] in deo *add. II*

quoniam aliud est esse patrem quam esse filium; et aliud est esse filium quam esse patrem. Solemus enim usu dicere rem, quidquid aliquo modo dicimus esse aliquid. Qui autem dicit de deo patrem aut filium, aliquid dicit de eo.

Hoc igitur modo nihil prohibet dicere duas personas patrem et filium esse duas res, quamvis ea, quae subiungit, aperte ostendant non illum intelligere hoc modo duas personas esse duas res. Subiungit enim dicens: „Sicut duo angeli aut duae animae, ita tamen, ut voluntate et potestate omnino sint idem"; de nulla namque una numero substantia duo angeli praedicantur, nec ulla una numero substantia dicitur de duobus angelis, sicut deus, qui unus et solus est, dicitur de patre et filio, et sicut pater et filius dicuntur de deo. Sed neque ipsorum propriorum est secundum ipsa ulla voluntas aut potentia, sed ipsa substantia, de qua praedicantur, secundum se habet voluntatem et potentiam. Quare si dicit duas praedictas personas esse duas res, sicut sunt duo angeli, secundum ipsa propria: palam est, quam superflue et quam inconvenienter hoc dicatur.

Si ergo dicit duas personas duas res esse secundum id, quod commune illis est, id est secundum quod singula quaeque et plures simul unus perfectus deus est: primum quaero, an sit Christianus. Respondebit, ut aestimo, se hoc esse. Ergo credit unum esse deum et ipsum esse tres personas, id est patrem et filium et spiritum sanctum, et filii solam personam incarnatam, aliis tamen duabus cooperantibus. Qui autem ita credit, affirmat eum non esse Christianum, qui aliquid vult asserere contra aliquid horum. Cum igitur dicit — ut de duabus personis dicam (dicam *ms. om.*) sicut incepi, quod de tribus intelligatur —, cum inquam dicit: si duae personae sunt una res et non duae, sicut sunt duo angeli, consequi quoque patrem esse incarnatum, si filius est incarnatus: puto, quia sic ratiocinatur secum:

6. Si una et eadem numero res deus est, et ipsa eadem est pater et est filius: cum filius sit incarnatus, quomodo non et pater est incarnatus? De una quippe et eadem re non est vera simul affirmatio et eius negatio;

---

1 quoniam — esse patrem.] quamvis in uno homine pater sit filius et filius sit pater, si idem homo est pater et filius. Quod ideo fit, quia in deo dicuntur opposite, in uno vero homine non ad invicem, sed ad alium filium pater et ad alium patrem filius dicitur. *II* 6 res.] si tamen intelligatur, cuiusmodi sint res. Non enim sic sunt pater et filius duae res, ut in his duabus rebus intelligatur eorum substantia, sed eorum relationes. *add. II* Quamvis] ille per *add. II* ostendat *II* non illum] se non *II* 7—16 Subiungit — dicatur *in II 11, 20—12, 21* Nam cum — tres animae *fusius explicata sunt*; *ad* 7—12 *cf. II 11, 12 et 12, 10;* *ad* 12—14 *cf. II 12, 15 ss.*; *ad* 14—16 *cf. II 12, 18—21* 17 Si ergo] At si *II* duas pers.] easdem pers. *II* 24 horum] Si ergo iste ita credit, negat eum esse Christianum, qui contra haec disputat. Utrum autem hanc fidem subvertere ipse nitatur, videamus. *add. II* 26 angeli] aut duae animae *add. II* 27 patrem quoque *II*

sed de alia re affirmare aliquid et de alia idem ipsum negare simul nihil prohibet; non enim idem Petrus apostolus est et non est apostolus. Sed et si alio nomine idem ipse affirmetur apostolus et alio negetur — ut Petrus est apostolus et Simon non est apostolus —: non est utraque vera enuntiatio, sed una harum falsa. Petrum autem esse apostolum et Stephanum non esse apostolum: quoniam alius est Petrus et alius Stephanus, possibile est verum esse. Si ergo eadem et non alia res est pater quam filius: quidquid erit filius, erit pater. Est autem filius incarnatus. Est ergo pater quoque incarnatus.

7. Sed haec ratiocinatio, si rata est, vera est haeresis Sabelli. Si enim, quidquid dicitur de una persona, dicitur et de altera idcirco, quoniam una res sunt duae personae: ergo sicut de filio dicitur filius, ita de patre dicetur filius, et similiter pater dicetur de filio. At si ita est, non est alius pater quam filius, nec filius alius a patre. Quare non sunt duae, sed una persona. Ideo namque dicuntur duae personae, quia alii creduntur ab invicem pater et filius, si tamen deus erit pater et filius. Nam pater semper est alicuius pater et filius alicuius filius, nec umquam pater suimetipsius pater est aut filius suimetipsius filius est; sed alius est pater et alius, cuius est pater, et similiter alius est filius et alius, cuius filius est. Quare si in deo non est alius pater et alius, cuius pater est, nec filius alius est et alius, cuius est filius: falso dicitur deus pater aut filius. Quapropter non erit, unde duae illae personae dicantur in deo, quae ideo dicuntur, quia deus est pater et deus est filius, et alius est pater, alius filius.

8. Videtis igitur, quomodo destruatur fides nostra secundum sensum eius, qui putat consequi patrem esse cum filio incarnatum, si una et non plures sunt res in deo personae plures? Si enim vera est haec eius consequentia, non solum hoc, quod de patre et filio dixi, sed in omnibus tribus personis tanta sequetur confusio, ut, quidquid de singulis proprie dicitur, de omnibus communiter dicendum sit. Quamobrem non erit, unde pater et filius et spiritus sanctus a patre et filio procedens sint alii ab invicem, sicut ostendi in patre et filio. Quare nec ulla erit ibi relatio, quoniam non possunt referri nisi alius ad alium. Ergo nec plures

7 eadem] numero *add. II* 8 filius:] non est verum affirmari debere aliquid de filio et negari de patre, aut affirmari de patre et de filio negari. *add. II* quidquid erit filius, erit pater] Quidquid igitur est pater, est et filius; et quod dicitur de filio, non debet negari de patre. *II* 12 filius] et verbum et genitus *add. II* 12—13 ita — de filio.] ita haec dicentur de patre. Et quemadmodum pater est et pater et genitor et ingenitus, sic ista de filio dicenda sunt. *II* 14 filius[2]] est *add. II* 22 filius.] Si enim non est in deo alius a patre, cuius pater sit, non potest esse pater. Et similiter si non est in eo alius a filio, cuius filius sit, non valet esse filius. *add. II* 23 et alius] et semper alius *II* 24 pater] et *add. II* 33 quoniam — ad alium.] quae nullatenus ibi est nisi secundum hoc, secundum quod alii sunt ab invicem. *II*

erunt personae. Posito namque rem unam esse tres personas: aut illud non consequetur, quod dicit, aut omnia illa simul, quae dixi, consequentur. Similis namque est in omnibus vis consequentiae.

Verumtamen si dicit plures personas unam rem esse posse, incarnari vero aliam sine alia non posse propter rei unitatem: utique non negat plures eas esse idcirco, quoniam aliae sunt ab invicem. Quomodo ergo mirum aut impossibile est filium assumpsisse hominem in unitatem suae personae, in qua alius est a patre; patrem autem non eundem hominem assumpsisse in unitatem suae personae, in qua alius est a filio? Magis enim impossibile est diversas personas communiter unamquamque in unitatem sui unum eundemque hominem assumere. Nam si unus homo cum singulis pluribus personis est una persona: necesse est plures personas esse unam personam, quod impossibile est. Quare si possibile credit unam rem tres esse personas vel remota incarnatione: necesse est, ut fateatur aut nullam de tribus personis aut unam solam esse incarnatam. At si omnia, quae dixi, opinatur consequi, si tres personas unam ponimus esse rem: cur pergit ad incarnationem, quasi ipsa sola faciat quaestionem, et non potius dicit: si tres personae sunt una res, non sunt tres personae? Nam et ante et post incarnationem hanc facere quaestionem potest. Si autem hoc omnino vult asserere tres scilicet personas, secundum quod unaquaeque deus est, non esse unam rem, sed tres res unamquamque per se, sicut sunt tres angeli: apertissimum est, quia tres deos constituit.

9. Sed forsitan ipse non dicit: „sicut sunt tres angeli,“ sed ille, qui mihi eius mandavit quaestionem, hanc ex suo posuit similitudinem, sed solummodo tres personas affirmat esse tres res, sine additamento alicuius similitudinis. Cur ergo fallitur aut fallit sub rei nomine, cum idipsum significetur sub nomine dei? Nempe aut deum esse rem aliquam negabit, aut similiter tres personas non unum deum, sed tres esse deos affirmabit. Quod quam impium sit, iudicent Christiani.

10. Sed dicet: Non cogit, quod dico, fateri tres deos, quoniam tres illae res sunt unus deus. Et nos dicimus: Ergo singula quaeque res de illis tribus, id est singula quaeque persona, non est deus, sed ex tribus rebus conficitur deus. Pater igitur non est deus, filius non est deus, spiritus sanctus non est deus, quoniam nec de singulis nec de duobus,

4—17 Verumtamen — esse rem: *om. II* 17 cur] Cur ergo *II* 19—20 Nam potest.] Nam non minus ante incarn. quam post facere quaest. hanc potest. *II* 24 angeli] aut tres animae *add. II* 27 sub nomine rei *II* 28—29 aliquam] illam *II* 29—30 aut — affirmabit.] in qua tres personas, immo quam tres fatemur esse personas; aut si hoc non negat, consequens est, ut, sicut asserit personas tres non unam, sed tres esse res, ita quoque affirmet easdem personas non unum, sed tres deos esse. *II* 30 Quae quam impia sint *II* 31 dico] tres res *add. II*

sed solum de tribus simul nominatis dicendus est deus; quod similiter est impium. Quod si ita est, non est deus simplex natura, sed composita. Sed si simplicem habet intellectum et non multiplicitate phantasmatum obrutum, intelligit simplicia praestare compositis, quantum ad simplicitatem attinet et compositionem; quoniam omne compositum necesse est aut actu aut intellectu posse disiungi, quod de simplicibus intelligi nequit. Cuius enim partes cogitari non possunt, id in partes dissolvere nullus intellectus potest. Si ergo deus tribus ex rebus compositus est: aut nulla natura simplex est, aut aliqua natura est alia, quae in aliquo praestantior est natura dei; quae utraque quam falsa sint, non est obscurum. Quod si de illis dialecticis modernis est, qui nihil esse credunt, nisi quod imaginationibus comprehendere possunt, nec putat esse aliquid, in quo partes nullae sunt: vel non negabit se intelligere, quia, si esset aliquid, quod nec actu nec intellectu dissolvi posset, maius esset, quam quod vel intellectu esset dissolubile. Itaque si deus est natura composita et omne compositum vel cogitatione dissolvi potest: cum dicit deum esse compositum, dicit aliquid deo maius se posse intelligere. Transit igitur eius intellectus ultra deum.

11. Sed videamus, quid addat quasi ad repellendam inconvenientiam, quae videtur nasci, si tres illae personae sunt tres res. „Sic tamen, inquit, ut una trium earum rerum sit voluntas et potestas." Hic quaerendum est, an illae tres res secundum hoc, quod separatim ab invicem intelliguntur, an secundum communem voluntatem et potestatem, an neque secundum illud solum, quod separatim habent, neque secundum hoc, quod illis commune est, sed secundum utrumque simul sint divinae naturae. Quippe si secundum illud, quod sunt separatim, habent deitatem, erunt tres deitates; et eaedem intelligi poterunt sine voluntate et potestate. Semper enim propria discrete intelliguntur a communibus et communia a discretis. Erunt igitur tres alii, et poterit deus, immo poterunt tres dii intelligi sine voluntate et potestate. Quod si secundum unam et communem voluntatem et potestatem sunt et singulae et binae et tres simul deus: quid ibi faciunt illae tres discordes res, quae nec nisi per aliud in unitatem concordare possunt, nec ad perfectionem nec ad auxilium aliquod, ut deus sit, valent? Nam si una sufficit voluntas et potestas ad perfectionem dei: quae sunt illae tres res, quibus indiget deus, aut ad quid illis eget? Credimus enim deum nullo indigere. Frustra igitur cogitantur illae tres res in deo. At si nec solae tres illae res, nec sola voluntas et potestas,

---

2 Quod] Nam *II* sed partibus composita *II* 11 Quod si] iste *add. II* 15 esset[2]] est *II* 16 deus est natura composita et *om. II* vel] saltem *II* 18 ultra deum.] quod nullus facere potest intellectus. *add. II* 27 deitates; et eaedem] dii; et idem *II* 29—31 Erunt — potestate.] Sed divina natura sine voluntate aut potestate nullatenus valet intelligi. *II* 34 possunt] deitatis *add. II*

sed (sed *om. ms.*) haec omnia simul conficiunt deum: iterum dico, quia compositus est; et ea, quae non sunt deus, faciunt deum.

At si dicit, quia illae tres res ita dicuntur dii vel deus per potestatem et voluntatem, sicut homo dicitur rex: non est deus nomen substantiae, sed accidentaliter dicuntur illae nescio quae res deus. Codex magnus implendus est, si voluero scribere absurditates et impietates, quae sequuntur, si dixerimus patrem esse incarnatum et spiritum sanctum, quia tres personae sunt una res; aut si consenserimus easdem personas tres res esse non secundum proprietates singulorum, sed secundum quod communiter sunt deus. Sive autem, qui haec aut de incarnatione patris et spiritus sancti aut de tribus in deo rebus asserit, intelligat quae sequantur, sive non intelligat: palam est, quam sit non intelligens et quam non debeat esse promptus ad disputandum de rebus profundissimis, et maxime de illis, in quibus non errat sine periculo.

12. Sed forsitan dicet: Sicut ista tibi videntur necessarie consequi, si pater et spiritus sanctus est incarnatus, aut si tres personae sunt tres res secundum id, quod commune est eisdem tribus personis: ita non minus mihi necessarium videtur secundum illam meam ratiocinationem, quam tu ipse supra exposuisti: si quidem aliquid sunt illae tres personae: aut tres personas esse tres res, aut, si una sunt res, patrem et spiritum sanctum esse incarnatum. (*Hic deficit ms.*)

---

2 sunt] per se *add. II* deus] aut dii *add. II* 3 At] Aut *II* dicuntur dii vel deus] nomen habent dei *II* 4 rex] per regiam potestatem *add. II* 5 quae res deus] quae tres res tres dii *II* deus] sicut — dicere. *add. II 15, 23—25* 7—12 si dixerimus — non intelligat: *respondet* si verum est — est incarnatus. *II 15, 26—30* 12 palam] Palam ergo *II* quam sit non intelligens et *om. II* 13–14 profundis *II* erratur *II* 15 dicet] iste mihi *add. II* 15—21 Sicut ista — esse incarnatum *respondet*: Sicut putas — esse incarnatas. *II 15, 32—41*

Appendix.

1. Epistola Johannis ad Anselmum.

Suo domino et patri Anselmo: frater Johannes, suus servus et filius, quod domino servus, quod patri filius.

Scimus certe, venerande pater, et vere scimus perspicacitatem vestram etiam in illis scripturarum nodis solvendo proficere, in quibus plerique alii deficiunt. Quid igitur fides et simplex prudentia et prudens simplicitas vestra de tribus deitatis personis sentiat, ad communem utilitatem catholicorum diligentiam vestram mihi et quibusdam aliis scribere non pigeat.

Hanc enim inde quaestionem Roscelinus de Compendio movet: „Si tres personae sunt una tantum res et non sunt tres res per se, sicut tres angeli aut tres animae, ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem: ergo pater et spiritus sanctus cum filio incarnatus est." Dicit enim huic sententiae domnum Lanfrancum archiepiscopum concessisse et vos concedere se disputante. Sed de tribus angelis et de tribus animabus trinitatis et identitatis similitudini isti illa sancti Augustini trinitatis et unitatis similitudo de sole, qui una et eadem res est et calorem et splendorem inseparabiliter in se habet, omnino resistit. A deo, de quo agitur, trino et uno, integritas vestra incolumis conservetur in praesenti et in futuro. Amen.

Haec epistola deest in editione Gerberoniana; *edita est tamen in: Stephani Baluzii Tutelensis Miscellanea Lucae 1761, tom. II. p. 174. Haec mea editio sequitur codicem Lambeth. 59. ineunte saec. XII. Cantuariae scriptum.*

Signum: *b* = editio Baluzii.

4 et filius *om. b.* 11 *ms. et b* Rocelinus 13 anguli (!) *b* 16 angulis *b*

2. Epistola Anselmi ad Johannem
(= Ep. II, 35).

Domino et fratri dilecto Johanni: frater Anselmus semper ad meliora proficere.

Ad litteras, quas mihi dilectio vestra misit, de illo, qui dicit in deo tres personas esse tres res, aut patrem et spiritum sanctum cum filio esse incarnatum, ideo tamdiu moratus sum respondere, quia volebam plenius de hac re loqui. Sed quia multis me occupationibus impedientibus, postquam vestram epistolam suscepi, non mihi licuit, interim inde breviter respondeo. In futuro vero, si deus dare opportunitatem dignabitur, voluntatem habeo copiosius inde tractare.

Quod ergo dicit tres personas tres res: aut vult intelligi secundum tres relationes, id est secundum quod deus dicitur pater et filius et a patre et a filio procedens spiritus; aut secundum id, quod deus dicitur. Sed si ipsas tres relationes dicit tres res esse, superflue hoc dicit. Nullus enim negat hoc modo tres personas esse tres res. Sic tamen, ut diligenter intelligatur, quomodo ipsae relationes dicantur res et cuiusmodi res; et si aliquid faciunt eaedem relationes circa substantiam, quemadmodum multa accidentia, an non, quamvis videatur non intelligere hoc modo tres res, quas dicit, ex eo, quia subiungit trium personarum unam esse voluntatem aut potestatem. Nam tres ipsae personae non habent voluntatem aut potestatem secundum relationes, sed secundum hoc, quod unaquaeque persona deus est. Quod si dicit tres personas esse tres res, secundum quod unaquaeque persona deus est: aut tres deos vult constituere, aut non intelligit, quod dicit. Ad ostendendum, quid sentiam de sententia praefata, ista interim dilectioni vestrae sufficiant. Bene semper valeatis.

Signa: *L* = cod. Lambeth. 59.
C = CCCC 135.

13 sec. quod] quod sec. *C* 14 a filio] a *om. C* 23 persona *om. C* est deus *C* 27 Bene semper valeatis.] *His verbis finit L*; *C omissis istis verbis quaedam addit, quae tamen non ad rem nostram pertinent* (= PL *158, 1188 C*).

3. Epistola Anselmi ad Fulconem, episcopum Belvacensem (= Ep. II, 41).

Domino et amico carissimo, reverendo episcopo Belvacensi Fulconi: frater Anselmus, dictus abbas Becci, salutem.

Audio — quod tamen absque dubietate credere non possum —, quia Roscelinus clericus dicit in deo tres personas esse tres res ab invicem separatas, sicut sunt tres angeli, ita tamen, ut una sit voluntas et potestas; aut patrem et spiritum sanctum esse incarnatum; et tres deos vere posse dici, si usus admitteret. In qua sententia asserit venerabilis memoriae archiepiscopum Lanfrancum fuisse et me esse. Quamobrem dictum mihi est concilium a venerabili Remensi archiepiscopo Rainaldo colligendum esse in proximo. Quoniam ergo puto reverentiam vestram ibi praesentem futuram, volo, ut instructa sit, quid pro me respondere debeat, si ratio exegerit.

Archiepiscopum[1]) quidem Lanfrancum vita eius multis religiosis et sapientibus viris nota, quia de eo numquam tale aliquid sonuit, ab hoc crimine satis excusat et absentia et mors eius omnem de eo novam accusationem recusat. De me autem hanc veram omnes homines habere volo sententiam: Sic teneo ea, quae confitemur in symbolo, cum dicimus: „credo in deum patrem omnipotentem, creatorem"; et: „credo in unum deum patrem omnipotentem, factorem"; et: „quicumque vult salvus esse, ante omnia opus est, ut teneat catholicam fidem", et ea, quae sequuntur: haec tria Christianae confessionis principia, quae hic proposui, sic inquam haec et corde credo et ore confiteor, ut certus sim, quia quicumque aliquid horum negare voluerit, et nominatim, quicumque blasphemiam, quam supra posui me audisse a Roscelino dici, pro veritate asseruerit, sive homo sive angelus, anathema est; et confirmando dicam: quamdiu in hac pertinacia perstiterit, anathema sit. Omnino enim Christianus non est. Quod si baptizatus et inter Christianos est nutritus, nullo modo audiendus est, nec ulla ratio aut sui erroris est ab illo exigenda aut nostrae veritatis illi est exhibenda; sed mox

Signa: *L* = Cod. Lambeth. 59. *D* = CCCC 299.
C = CCCC 135. *F* = Brit. Mus. Reg. 5. F. IX.
T = Cod. Cantabr. s. Trinit. 35.

6 Rocelinus *L* 7 sunt *om. T* 10—11 Quamobrem] Quapropter *C* 12 RAINOLDO *L* 15 multis] et *add. C* 16 aliquid tale *CT* 20 creatorem] coeli et terrae *add. C* 21 factorem] coeli et terrae *add. C* 25 horum aliquid *C* 26 Rocelino *L* dici] diei *T* 30 sui] si *T* 31 mox] ut *insert. C*

[1] Cf. ad sequentia p. 28 s.

eius perfidia absque dubietate innotuerit, aut anathematizet venenum, quod proferendo evomit, aut anathematizetur ab omnibus Catholicis, nisi resipuerit. Insipientissimum enim et infirmum est propter unumquemque non intelligentem, quod supra firmam petram solidissime fundatum est, in nutantium quaestionum revocare dubietatem. Fides enim nostra contra impios ratione defendenda est, non contra eos, qui se Christiani nominis honore gaudere fatentur. Ab iis enim iuste exigendum est, ut cautionem in baptismate factam inconcusse teneant; illis vero rationabiliter ostendendum est, quam irrationabiliter nos contemnant. Nam Christianus per fidem debet ad intellectum proficere, non per intellectum ad fidem accedere aut, si intelligere non valet, a fide recedere. Sed cum ad intellectum valet pertingere, delectatur; cum vero nequit, quod capere non potest, veneratur.

Has autem nostras litteras ad praedictum concilium a vestra sanctitate portari, aut, si forte non iveritis, per aliquem de vestris litteratum mitti deposco. Quae, si ratio exegerit, in totius conventus audientia legantur; sin autem, non erit opus, ut ostendantur. Valete in domino semper.

---

2 evomuit *C* 3 Insip.] *Hic incipiunt DF* enim *om. DF* infirmum] infinitum *LCT* 5 revocari *D* 7 Ab his *CF* 10 debet per fidem *C* 12 delectetur *D* 13 potest] valet *T* veneretur *D* *Hic deficiunt DF* 15 si *insert.* forte *om. L* veritis *T* litterarum *C* 16 deposco *om. T* ratio] nominis mei *add. C* 17—18 in domino semper *om. C* semper in domino *T*